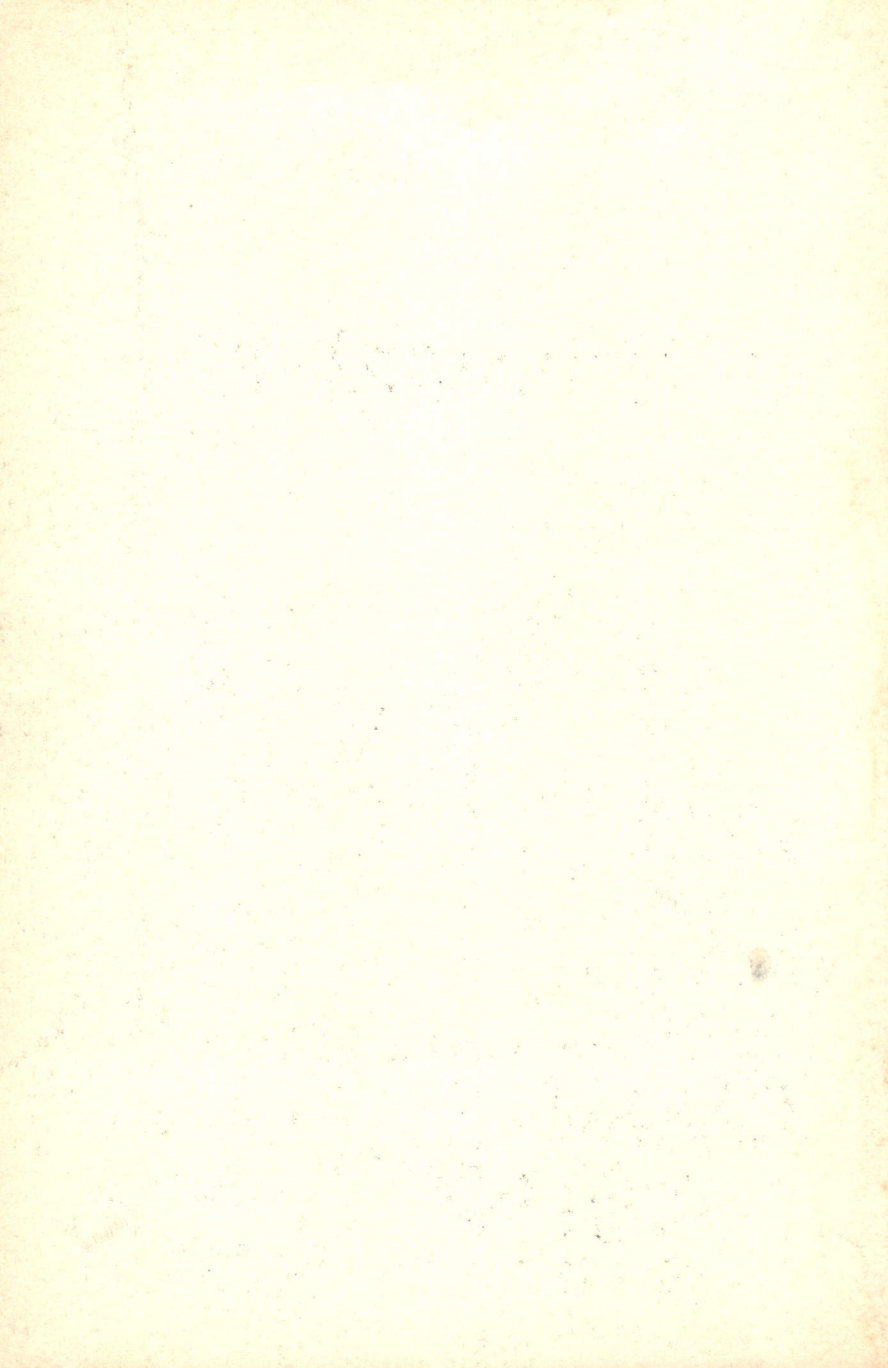

หลักพระพุทธศาสนา

ลูซิฟ ปุณฺณานุภาพ เรียบเรียง

หลักพระพุทธศาสนา

หลักพระพุทธศาสนา

โดย

นายสุชีพ ปุญญานุภาพ

จัดพิมพ์

คณะกรรมการส่งเสริมศาสนา

ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

เผยแพร่

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

ตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ทำเนียบรัฐบาล

กทพ. 10300

โทร. 281 - 6704

หนังสือนี้

จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่เป็นอนันันทนาการแก่ประชาชนทั่วไป

เมื่ออ่านจบแล้ว กรุณาเผยแพร่ให้ผู้อื่นได้อ่านต่อ ๆ กันด้วย

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไตรแพ็คมาร์เก็ตติ้ง โทร. 391 - 7975, 392 - 8440

คำนำ

การนับถือศาสนาโดยมีความเข้าใจในหลักคำสอนที่สำคัญ ย่อมทำให้ได้ใช้วิจารณ์ญาณ ไตร่ตรองหาเหตุผลไปด้วย ประเทศไทยมีประชาชนกว่า 95 เปอร์เซ็นต์ นับถือพระพุทธศาสนา การส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องจำเป็นไม่น้อย

คณะกรรมการส่งเสริมศาสนา ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ พิจารณาเห็นว่าหนังสือเรื่อง “หลักพระพุทธศาสนา” ซึ่งนายสุชีพ ปุญญานุภาพ เรียบเรียงไว้ ให้หลักฐานที่มากในพระไตรปิฎก มีคำอธิบายประกอบสั้น ๆ น่าจะช่วยให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวข้างต้น จึงได้ติดต่อขออนุญาตจัดพิมพ์

หนังสือเรื่องนี้ ผู้เรียบเรียงมอบให้สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์จำหน่าย เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเพื่อให้ผลได้ทั้งหมดเป็นส่วนบำรุงสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งนั้น. เมื่อผู้เรียบเรียงทราบความประสงค์จึงขออนุญาตจากสถาบันนั้นให้แทน ด้วยหวังประโยชน์ร่วมกันในการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา.

คณะกรรมการส่งเสริมศาสนาจึงขอขอบคุณสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย และผู้เรียบเรียงไว้ ณ ที่นี้ หวังว่าหนังสือนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

คณะกรรมการส่งเสริมศาสนา
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

กันยายน 2525

สารบัญ

1. หลักทั่วไป	1
2. หลักเรื่องคนที่ประเสริฐ	2
3. หลักพึ่งตนเอง ปฏิเสธการอ่อนนวย	3
4. หลักความเชื่อถือ	5
5. หลักเรื่องฤกษ์งามยามดี	7
6. หลักเรื่องน้ำศักดิ์สิทธิ์	8
7. หลักกรรม (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว)	10
8. หลักไม่เบียดเบียน ไม่ก่อเวร	14
9. หลักเมตตากรุณาช่วยเหลือเผื่อแผ่กัน	18
10. หลักขันติ ความอดทน	21
11. หลักมักน้อยสันโดษ	24
12. หลักความสำเร็จผล	27
13. หลักกตัญญูกตเวที	28
14. หลักเรื่องการกลับตัว	29
15. หลักกรรมสำหรับผู้ครองเรือน	36
16. หลักปฏิบัติ 3 ชั้น (ศีล สมาธิ ปัญญา)	38
17. หลักเรื่องอนัตตา	40
18. หลักอริยสัจ	43
19. หลักนิพพาน	46
20. หลักความไม่ประมาท ปัจฉิมโอวาท	49

หลักพระพุทธศาสนา

1. หลักทั่วไป

1.1 “ไม่ทำความชั่วทั้งปวง

1.2 ทำความดี

1.3 ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว”

มหาปทานสูตร 10/57 อัมมบท 25/40.

อธิบาย : สิ่งที่เราควรทำเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและคนอื่น คือ ความชั่ว การไม่ทำความชั่ว คือ งดเว้นการกระทำที่เลวทราม หรือที่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนและคนอื่น แต่เพียงงดเว้นความชั่วยังไม่พอ ต้องทำความดีอีกด้วย. ความดี คือ สิ่งที่ชอบธรรม อันเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนและบุคคลอื่น. ต้นหญ้าบางชนิดและสวะในแม่น้ำไม่เป็นอันตรายแก่ใคร แต่ก็ไม่ใช่ประโยชน์แก่ใคร คนที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น ซึ่งนับว่าเว้นความชั่วแล้ว ถ้าไม่ทำความดี คือ ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นที่ชอบธรรม ก็เหมือนต้นหญ้าบางชนิดหรือสวะนั้น และแม้เว้นความชั่วทำความดีแล้ว ถ้าไม่ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว ก็เว้นชั่วและทำความดีไม่ได้ตลอด เพราะยังมีได้ปรับปรุงจิตใจซึ่งเป็นต้นเหตุอย่างสำคัญที่จะให้เว้นชั่ว และทำดีได้อย่างแท้จริง การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วนั้น หมายความว่าตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงอย่างสูงที่สุด คือทำกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต มีความโลภ โกรธ หลงเป็นต้น ให้หมดไป.

2. หลักเรื่องคนที่ประเสริฐ

“ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤตินับเป็นผู้ประเสริฐ
ในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.”

อรรถกถาสูตร 11/107.

อธิบาย: ความรู้หรือวิชาช่วยให้คนฉลาดสามารถ แต่
ถ้าคนมีความรู้อย่างเดียวไม่ปรับปรุงความประพฤตินี้ (จรณะหรือ
จริยา) ให้ดี ก็ใช้ไม่ได้. คนมีความรู้อาจเป็นคนเลวทรามหยาบ
กายก็ได้ อาจโกงก็ได้ และโกงเก่งกว่าคนโง่เสียด้วย. คนมีความ
ประพฤตินี้ แต่ถ้าไม่มีความรู้ ยังเป็นคนโง่ ก็ยังชื่อว่าบกพร่อง,
ต้องประกอบพร้อมทั้งความรู้และความประพฤตินี้ จึงเป็น
ผู้ประเสริฐ เมื่อเป็นเช่นนั้น คนที่จัดว่าประเสริฐตามหลักพระพุทธ-
ศาสนา ก็คือต้องมีทั้งความรู้ดี ทั้งความประพฤตินี้. พระพุทธ
เจ้าได้รับสรรเสริญว่า วิชาจรณสมบุโนผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้
และความประพฤตินี้ จึงนับว่าทรงเป็นตัวอย่างที่ดีของเราทั้ง
หลาย. ในพระสูตรเดียวกันนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ผู้ที่นับว่าเลิศกว่าคนเหล่านั้น (นับว่าเลิศได้) โดยธรรม
ไม่ใช่เลิศโดยอธรรม. ดูก่อนวาสฏฐะทั้งหลาย! เพราะว่า ธรรม
เป็นสิ่งที่ประเสริฐในหมู่ชน ทั้งในบัดนี้และบัดหน้า” ด้วยเหตุนี้
แม้ความรู้ยังอ่อนอยู่บ้าง ด้วยเรียนยังไม่จบก็ดี เริ่มเรียนก็ดี
แต่ความประพฤตินี้ที่ดีนั้นควรให้มืออยู่เสมอ.

3. หลักพึ่งตนเองปฏิเสธการอ่อนวอน

๓.1 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอจะมีตนเป็นที่พึ่ง เกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย.”

จักกวัตติสูตร 11/84 ขันธสังยุต 17/53 มหาปริณิพพานสูตร 10/119

3.2 “ท่านทั้งหลาย จงดำเนินไปตามทางนั้น (มรรค-8) ซึ่งจะทำให้หลงได้, ท่านดำเนินตามทางนั้นแล้ว จักทำที่ สุดทุกขีได้, เราบอกทางให้เพื่อให้รู้วิธีถอนลูกศร (คือกิเลส) ความเพียรเป็นหน้าที่ที่ท่านทั้งหลายควรทำเอง ตถาคตเป็นแต่ ผู้บอก. ผู้มันเพ่งพินิจปฏิบัติตามจะพ้นจากปวงแห่งมาร.”

ธัมมบท 25/51.

3.3 “ถ้าฟังความปรารณา จะทำให้จิตใจพ้นจาก อาสวะ คือกิเลสที่คงสันดานไม่ได้ เหมือนแม่ไก่ไม่กกไข่ ปรารณาให้ลูกไก่ออกจากฟองอย่างเดียว ย่อมไม่สำเร็จ.”

ใจความในสังยุตตนิคาข ขันธวารวรรค 17/685

3.4 “ดูก่อนคฤหบดี เราผู้ตถาคตไม่กล่าวความได้สิ่งที่ สัตว์ปรารณา รักใคร่ เจริญใจ ทั้ง 5 นี้ คือ อายุ, ผิวพรรณ, ยศ, สุข, สวรรค์ เหตุความวิงวอนปรารณา, ถ้าจักได้เพราะ ความวิงวอนปรารณาแล้วไซ้ใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่ง ไร. ดูก่อนคฤหบดี ! อริยสาวกผู้ใคร่สิ่งเหล่านี้ ไม่ควร จะวิงวอนและเพลิดเพลนยินดีสิ่งเหล่านั้นและไม่ควรทำความ วิงวอนปรารณาเพราะเหตุสิ่งเหล่านั้น อริยสาวกนั้นพึงปฏิบัติ-

บติ ข้อปฏิบัติที่จะให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้น.”

ใจความในอนาลปิณฑกสูตร ปัญจนีบาตอังคุตตรนิกาย 22/51.

3.5 “คนแลเป็นที่พึงของตน คนอื่นใครเล่าพึงเป็นที่พึงได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึงซึ่งได้โดยยาก.”

ธัมมบท 25/37.

3.6 “ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของจำเพาะตน, คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้.”

ธัมมบท 25/37

อธิบาย : พระพุทธศาสนาสอนให้ทำตนเป็นที่พึงของตน ไม่ให้เป็นนักฝันหรือสร้างวิมานบนอากาศหรืออ้อนวอนบวงสรวง ให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลอันวยสิ่งที่คุณปรารถนา ให้รู้จักประกอบเหตุให้สมที่จะได้รับผลที่ปรารถนา เช่นประสงค์ที่จะรู้หนังสือต้องเรียนหนังสือ ไม่ใช่รอให้ถึงวันดีคืนดีแล้วอ่านออกเอง กิจการบางอย่าง แม้ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ก็สอนให้รู้จักช่วยตนเอง รู้จักทำตนให้มีคุณธรรมพอที่ผู้อื่นจะมีเมตตากรุณาสงเคราะห์ได้ อันชื่อว่าอาศัยตัวเองในการทำตัวให้มีที่พึ่งอาศัยนั่นเอง ถ้าความอยากได้ดีล่อย ๆ โดยไม่ต้องทำอะไรจะเป็นเหตุให้สำเร็จความปรารถนาแล้ว จะมีใครยากจน หรือขาดแคลนสิ่งที่จะต้องประสงค์ ต้องการข้ามน้ำ ฝั่งโน้นก็มาหาเอง โดยไม่ต้องลงเรือ. ผู้คนที่ให้ความอุปการะนั้น อาจจะมีอายุไม่ยืนพอจะอุปการะได้ตลอดชีวิตเรา และในระหว่างนั้นเขาอาจไม่ชอบเรา หรือเขาอาจตกต่ำลงจนไม่สามารถอุปการะก็ได้. อนึ่ง ผู้

จะอุปการะได้ก็แต่สมบัติภายนอก ส่วนสมบัติภายในคือคุณ
ธรรมนั้น ไม่มีใครปฏิบัติแทนกันได้ เพราะฉะนั้นหลักพึ่งตนเอง
จึงเป็นหลักที่ใช้ได้ทั้งทางโลกทางธรรม.

4.หลักความเชื่อถือ

“ดูก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย ! พวกท่านอย่าได้ถือ
(1) โดยฟังตามกันมา, (2) โดยสืบต่อกันมา, (3) โดยค่าน้ำ
ลือ, (4) โดยอ้างตำรา, (5) โดยนิกเคาเอา, (6) โดยคาดคะ
เน, (7) โดยตริกตามอาการ, (8) โดยชอบใจว่าต้องตามลัทธิของ
ตน, (9) โดยเชื่อว่าผู้พูดควรเชื่อได้, (10) โดยนับถือของท่านเป็น
ครูของเรา. ดูก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย! เมื่อใดท่านรู้ได้ด้วยตน
เองว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล มีโทษนักปราชญ์ติเตียนเมื่อทำ
แล้ว ย่อมให้เกิดแต่ส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์และทุกข์ ท่านควรละ
ธรรมเหล่านั้นเสีย ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ไม่มีโทษ นักปราชญ์
สรรเสริญ เมื่อทำแล้ว ย่อมให้เกิดประโยชน์และสุข ท่านควรเข้า
ถึงธรรมเหล่านั้นอยู่”

ใจความในกาลามสูตร 20/243. กัททียสูตร 20/295.

อธิบาย : ทางพระพุทธศาสนาสอนว่า การที่จะเชื่ออะไรลง
ไป ไม่ควรเชื่ออย่างงมงาย (อิโหมกษัตถาน้อมใจเชื่อ) ควรเชื่อ
อย่างมีเหตุผล (สัทธาญาณสัมปยุตเชื่อประกอบด้วยปัญญาหยั่ง
รู้) ในที่ใดสอนเรื่องศรัทธาในที่นั้นก็สอนให้มีปัญญากำกับอยู่ด้วย
เสมอ. ผู้นับถือพระพุทธศาสนา จึงเชื่อว่ามีเสรีภาพในการ

ใช้ความเชื่ออย่างเต็มที่ เพราะศาสนานี้ไม่นิยมการบังคับ การ
ล่อลวงให้เชื่อในสิ่งใด ๆ พระสารีบุตรเถระ ผู้เป็นอัครสาวกก็
เคยตอบว่า ท่านไม่ได้เชื่อเพราะพระพุทธเจ้าบอกให้เชื่อแต่เชื่อ
เพราะพิจารณาเห็นด้วยใจของตนเอง คนที่ได้บรรลุผลทาง
พระพุทธศาสนา มีคำแสดงคุณลักษณะอยู่อย่างหนึ่งว่า “อปรป
ปัจจัย” คือไม่ต้องมีคนอื่นเป็นปัจจัยหรือเป็นเครื่องสนับสนุนจ
ใจให้เชื่อ เขาเชื่อตัวของเขาเอง เหมือนการกินมะม่วงรู้รส
ผู้กินย่อมรู้เองไม่ต้องเชื่อตามที่คนอื่นอธิบาย. วิชาวิทยา
ศาสตร์ (Science) พยายามค้นหาความจริงด้วยการทดลองและสัง
เกต และถ้าสิ่งใดสูงหรือประณีตเกินกว่าที่จะทดลองหรือสังเกต
ได้ วิทยาศาสตร์ก็เข้าไม่ถึง เมื่อวิทยาศาสตร์จนก็ต้องเอาวิ
ชาปรัชญา (Philosophy) มาช่วย วิชาปรัชญาพยายามอธิบายข้อ
เท็จจริง ตามหลักวิธีหาเหตุผลหรือที่เรียกว่าตรรกวิทยา (Logic)
แต่ถ้าสิ่งนั้นลึกซึ้งเกินกว่าจะแสดงข้อเท็จจริงให้เห็นได้ก็ต้อง
ใช้ “การเก็งความจริง” (Speculation) การเก็งความจริงนี้ ถ้าเปรียบ
เทียบกับ “การเก็งกำไร” ของพ่อค้าด้วยวิธีกักตุนของแล้วก็อาจ
เก็งถูกบ้างผิดบ้าง เพราะฉะนั้นการเก็งความจริงก็คือ “การ
เดา” “การคาดคะเน” “การตรึกตามอาการ” ซึ่งทางพระพุทธ
ศาสนาห้ามไม่ให้เชื่อนั่นเอง. ทางพระพุทธศาสนาถือว่าการที่
ต้องเดา, คาดคะเน, หรือตรึกตามอาการนั้น ก็เพราะยังไม่พบ
ความจริง เพราะฉะนั้นจึงวางหลักปฏิบัติเพื่อให้บรรลุความจริงไว้
ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงที่สุด และถือเอาการรู้ประจักษ์ความแท้จริงขึ้น

สุดท้ายด้วยตนเองเป็นข้อมุ่งหมาย. เพราะฉะนั้น วิธีการของพระ
พุทธศาสนา จึงลงกับวิธีการของ วิทยาศาสตร์ เป็นแต่ว่าวิทยา-
ศาสตร์เจริญอยู่ เพราะยังค้นความจริงได้ไม่หมดจึงยังไม่ถึงที่
สุด ส่วนพระพุทธศาสนา ค้นความจริงได้ถึงที่สุดแล้ว เป็นความ
จริงที่ทำให้พ้นไปจากทุกข์ได้ จึงนิยมให้ปฏิบัติไปตามทางที่จะ
ให้พบของจริงนั้น เพื่อผู้ปฏิบัติจะได้รู้แจ้งประจักษ์ด้วยตน
เอง ไม่ต้องเดา หรือ “แก่งความจริง” การหาความจริงของวิทยา-
ศาสตร์ ส่วนมากหนักไปทางสิ่งภายนอก หรือทางวัตถุ ส่วน
ทางพระพุทธศาสนาหนักไปในทางจิตใจ เพราะมุ่งให้พ้นจากทุกข์
ถึงที่สุดทุกข์เป็นเกณฑ์ และเมื่อสรุปแล้ว หลักความเชื่อถือตาม
ที่พระพุทธศาสนาสั่งสอน ก็คือความเชื่ออย่างมีเหตุผล หรือภาย
หลังที่ได้ค้นคว้าทดลองปฏิบัติจนประจักษ์แล้ว ไม่ใช่เชื่ออย่างม
าย หรือเชื่อให้เชื่อ ถ้าไม่เชื่อจะตกนรก ดังนี้เป็นต้น.

5. หลักเรื่องอุกฤษัณมยามดี

5.1 “ประโยชน์ ย่อมล้นวงเลยคนเขลา ผู้มัวถืออุกฤษัณม
อยู่ ประโยชน์เป็นตัวอุกฤษัณของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจักทำอะไร
ได้”

ชาดก 27/16.

5.2 “ภิกษุทั้งหลาย! สัตว์ประพตีสุจริต คือประ
พตีสอบทางกายวาจาใจ ในเวลาเช้า เที่ยงหรือเย็น เข้าที่ดี
เที่ยงที่ดี หรือเย็นที่ดี ย่อมมีแก่สัตว์เหล่านั้น”

ความย่อแห่งสุพพันธุสูตร 20/378.

อธิบาย : การถือฤกษ์ยาม ยามดีเช่น ตัดเล็บ ตัดผมต้องดูวันนั้นวันนี้ เป็นการจำกัดวันที่จะพึงทำประโยชน์ให้น้อยลง สมมุติว่าคนไม่ถือ มีเวลาในสัปดาห์ 1 เต็ม 7 วัน ที่จะประกอบ การงานหรือแม้แต่ตัดเล็บตัดผมได้ ถ้าไปถือฤกษ์ยามเข้าก็จะต้องวัน วันนั้นวันนี้ ทำให้วันในสัปดาห์ 1 เหลือเพียง 3 หรือ 4 วันเท่านั้น เป็นการทำลายประโยชน์ตนเอง ทางพระพุทธศาสนาถือว่า ถ้าทำความดีงามสุจริตกายวาจา ใจแล้ว ทำในเวลาเข้าก็เป็น เข้าที่ดี ทำในเวลาเที่ยงหรือเย็น ก็เป็นเที่ยงหรือเย็นที่ดี อันสอง ความตรงกันข้ามว่า ถ้าทำชั่วแล้ว ไม่ว่าทำในเวลาไหนก็เป็นฤกษ์ ร้าย ยามร้ายทั้งสิ้น. หลักเช่นนี้ ก็คือ ถือเหตุผลเป็นประมาณ และแสดงให้เห็นความที่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็น อกาลิโก คือทันสมัยอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น บุคคลควรจัดระเบียบแห่งชีวิตของตนให้ถูกต้องตามเหตุผล อย่าให้ฤกษ์ยามมาจัด เลย กุศลกรรมความดีงามที่ทำนั้นต่างหาก จะช่วยส่งเสริมบุคคล ให้เจริญรุ่งเรืองได้.

6. หลักเรื่องน้ำศักดิ์สิทธิ์

6.1 “ข้าแต่พระโคตม! เพราะแม่น้ำพาหุกาอันโลกนับถือ อันคนส่วนมากถือว่าเป็นบุญที่เป็นที่ลอยบาปกรรมที่ทำแล้ว” คำของ สุนทริกภราททวาชพราหมณ์ผู้ชวนพระเจ้าไปอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์.

“คนพาล มีกรรมอันดำ (ทำความชั่ว) แม่ไปสู่แม่น้ำพาหุ
กา แม่น้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรสดี ทำน้ำปยาละ หรือ
แม่น้ำพาหุหมีเป็นนิตย์ก็ไม่บริสุทธิ์. แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาละ
และแม่น้ำพาหุจกัจะทำอะไรได้ เพราะแม่น้ำ ไม่พึงทำนรชนผู้มี
เวรทำกรรมหยาบช้า มีบาปกรรมให้หมดจดได้เลย ผักกูด (มงคล
ฤกษ์ในเดือนมีนาคม) อุโบสถ (การจำศีลตามระยะกาลมีกำ
หนด) และวัตร (ความประพฤติ) ย่อมสำเร็จแก่ผู้บริสุทธิ์ มีการ
งานสะอาดทุกเมื่อ. ดูก่อนพราหมณ์! ท่านจงอาบน้ำในธรรม
วินัย จงทำความเกษมในสัตว์ทั้งหลาย ถ้าท่านจะไม่กล่าวเท็จ
ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ให้ มีความเชื่อ (ตาม
เหตุผล) ไม่ตระหนี่, ท่านจะไปสู่แม่น้ำคยาทำอะไร, แม่น้ำคมีของ
ท่าน ก็เป็นแม่น้ำคยาแล้ว” พระดำรัสตอบของพระพุทธเจ้า.

วัตถุปมสูตร ม.ม. 12/70

6.2 “ถ้าบุคคล จะพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการรดน้ำ ศักดิ์
สิทธิ์ แล้ว กบ เต่า นาก จระเข้ และ สัตว์น้ำทั้งปวง ก็จักไป
สวรรค์ได้เป็นแน่”

ปุณณิกาเถรีภาษิต 26/80.

6.3 “ความสะอาด ย่อมไม่มีเพราะน้ำ ซึ่งคนส่วนมากพากัน
อาบ. ผู้ใดมีสัจจะ มีธรรม ผู้นั้นเป็นผู้สะอาด เป็นพราหมณ์”

พุทธอุทาน 25/80.

อธิบาย: ข้อนี้ก็คล้ายกับหลักเรื่องฤกษ์งามยามดีคือทางพระ
พุทธศาสนาไม่ถือว่าความศักดิ์อยู่ที่น้ำแต่อยู่ที่ความประ
พฤติ ถ้าประพฤติทำกายวาจาใจให้บริสุทธิ์แล้ว แม่น้ำคมีในด้วยก็

เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปโดยไม่ต้องไปหาน้ำที่อื่น. เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่า ความดีงามทั้งหลาย ไม่ได้อยู่ที่ของภายนอก หากอยู่ที่ความประพฤติปฏิบัติอันดีงามของมนุษย์เราเอง เพราะถ้าเมื่อน้ำที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ล้างบาปได้จริงแล้ว สัตว์น้ำก็คงดีกว่ามนุษย์ คือไปสวรรค์กันหมด แม้ใครจะรดน้ำมนต์เราก็ไม่ดูหมิ่นว่างมง่าย เพราะเรื่องภายในเห็นได้ยาก ก็ต้องใช้ของภายนอกแทนไปก่อน แต่ถ้ามีโอกาสเราก็ควรช่วยกันชี้แจงให้เข้าใจว่า ถ้าเราประพฤติดีแล้ว น้ำอาบน้ำดื่มก็กลายเป็นน้ำมนต์ไปสิ้น.

7. หลักกรรม (ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว)

7.1 “หญิง, ชาย, กฤหัสถ์ บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตนเป็นผู้รับผลของกรรมมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย, เราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักได้รับผลของกรรมนั้น.”

อภิณหปัจเจกขณสูตร 22/82.

7.2 “หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น, ทำกรรมดีได้ผลดี, ทำกรรมชั่วก็ได้ผลชั่ว.”

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. 15/333

7.3 “คนชั่วยังเห็นเป็นดีอยู่ ตราบเวลาที่ความชั่วยังไม่ให้ผล, เมื่อใดความชั่วให้ผล เมื่อนั้นคนชั่วย่อมเห็นความชั่ว, คนดียังเห็นเป็นชั่ว อยู่ตราบเวลาที่ความดียังไม่ให้ผล, เมื่อใดความดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีย่อมเห็นความดี.” ธรรมบท 25/30

7.4 “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวดี (ต่าง ๆ กัน)”

จุฬกัมมวิกังคสูตร 14/376

7.5 “ทำบาปด้วยตน ก็เศร้าหมองด้วยตน, ไม่ทำบาปด้วยตน
ก็บริสุทธิ์ด้วยตน.” รัมมบท 25/33.

7.6 “ผู้มีปัญญาทราบบ่ยอมเดือดร้อนเพราะการกระทำของตน
ดุจถูกไฟเผาฉะนั้น.” รัมมบท 25/33

7.7 “คนพาลย่อมสำคัญความชั่วว่ามีรสหวานตราบเวลาที่ความ
ชั่วยังไม่ให้ผล, เมื่อใดความชั่วให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเข้าถึงความ
ทุกข์” รัมมบท 25/24

7.8 “บุคคลไม่ได้เป็นคนถ้อย คนดี เพราะชาติหากเป็นเพราะการ
กระทำ (กรรม) บุคคลเป็นชานนา, เป็นนักศิลปะ (ศิลปิกะ), เป็น
พ่อค้า, เป็นคนรับใช้, เป็นโจร, เป็นทหาร, เป็นนักบุญชาญ ,
เป็นพระราชา, ก็เพราะการกระทำ โลกเป็นไปเพราะกรรม หมู
สัตว์ เป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายผูกพันอยู่ที่กรรมเหมือน
ลิ้มสลักเป็นเครื่องยึดรถ ที่เล่นไปอยู่นั้น.”

วาเสฏฐสูตร 13/648

7.9 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้เราเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะใน
กาลบัดนี้ ก็เป็นกัมมวาตะ (กล่าวว่าการมี) กิริยวาตะ (กล่าว
ว่ากิริยามี) วิริยวาตะ (กล่าวว่าการเพียรมี) (เช่นเดียวกับพระ
พุทธเจ้าในอดีตและอนาคต ตรงกันข้ามกับคติของมักขลิ เจ้าลัทธิ
ผู้กล่าวว่ากรรมคือความดีความชั่วไม่มี กิริยา คือการกระทำ
ไม่มี วิริยะคือความเพียรไม่มี)”

คังกุตกร 20/369.

7.10 “ถ้าท่านกลัวทุกข์ ไม่รักทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับ
ที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ความพ้นจากทุกข์จะไม่
มีแก่ท่านผู้แม่โสดหนีไปอยู่” พุทธอุทาน 25/150

อธิบาย: หลักเรื่องกรรม หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้เป็น
หลักสำคัญอย่างหนึ่งทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนให้คนเว้นจาก
ความชั่ว ประพฤติความดี ให้รู้จักควบคุมความประพฤติของ
ตน คือเมื่อทราบว่าการกระทำของตนแล้ว จะได้เว้นกรรมชั่วทำแต่
กรรมที่ดี คนที่เกิดมาไม่เหมือนกัน บางคนเกิดในตระกูลมั่งมี
ผาสุก บางคนเกิดในตระกูลยากจนข้นแค้น บางคนโง่ บางคน
ฉลาด บางคนมีโรครมาก บางคนมีโรคน้อย ทั้งนี้ก็เพราะผลแห่ง
กรรมที่ทำไว้ไม่เหมือนกัน ผลแห่งกรรมที่แล้วมาเราแก้ไขไม่ได้
แต่เราควบคุมผลแห่งกรรมใหม่ ให้เกิดขึ้นตามต้องการได้ ด้วยการ
เลือกทำแต่กรรมดี การทำกรรมดีเพิ่มเติมไว้เสมอนั้น อาจช่วย
ตัดรอนผลกรรมเก่าให้เพลาลง เช่น เกิดมาในตระกูลยากจน
แต่พากเพียรเล่าเรียนศึกษาทำความดี ก็อาจช่วยส่งฐานะให้สูงขึ้น
เพราะความดีที่ทำใหม่ได้ การให้ผลของกรรมก็มีต่าง ๆ กัน
บางอย่างเร็วทันตาเห็น บางอย่างช้า บางอย่างช้ามาก เหมือนพืช
หรือผลไม้ปลูกพร้อม ๆ กัน บางอย่างให้ผลก่อน บางอย่าง
5 ปีถึง 10 ปีจึงให้ผล เช่น มะละกอ มะม่วง ทุเรียน เป็นต้น
เพราะเหตุที่กรรมให้ผลเร็วบ้างช้าบ้างนี้ บางคนจึงเข้าใจผิดว่าทำดี
ไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่วซึ่งท่านได้กล่าวไว้แล้วว่า คนย่อมสำคัญ

ผิดทราบเวลาที่กรรมนั้น ๆ ยังไม่ให้ผล เหล็กเผาไฟจนแดงแล้ว
เอาน้ำรด แต่เอามือจับก็ยังร้อนเพราะผลความร้อนยังเหลือ
อยู่ จะโทษว่าน้ำไม่ให้ผลคือความเย็นแก่เหล็กไม่ได้ มะม่วงผล
เดียวที่นำไปปลูกอาจให้ผลเป็นมะม่วงดั่งพัน ดั่งหมื่นฉั่นใด
กรรมดี กรรมชั่วที่ทำไว้เต็มที่ ทั้งโดยเจตนา ทั้งโดยความพยา-
ยามก็ให้ผลฉนั้นนั้น ทางพระพุทธศาสนาสอนสายกลางคือเจตนา
เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เจตนาทำ ภิกขเว
กมฺมํ วทามิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม”
ดังนี้ แต่ในการบัญญัติสิกขาบทบางข้อ เช่นที่เกี่ยวกับกาลเวลา
แม้ภิกษุล่วงโดยไม่เจตนา ก็ปรับอาบัตินั้น เพื่อป้องกันความ
เหมินเฉยละเลย และการแก้ตัวของผู้ปรารถนาจะหลีกเลี่ยง.

อนึ่ง ในจุฬกัมมวิกังคสูตร (ม. อุ. 14/376) พระพุทธ
เจ้าตรัสว่า บุคคลย่อมเป็นผู้ :-

- (1) มีอายุน้อย เพราะฆ่าสัตว์ มีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์,
- (2) มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ มีโรคนาน เพราะ
เบียดเบียนสัตว์,
- (3) มีผิวพรรณทรามเพราะมักโกรธแค้นพยาบาท มีผิว
พรรณดี เพราะไม่มักโกรธแค้นพยาบาท,
- (4) มีศักดิ์ต่ำ เพราะมักริษยา มีศักดิ์สูง เพราะไม่มักริษยา,
- (5) มีโภคทรัพย์น้อย เพราะไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน มี
โภคทรัพย์มาก เพราะรู้จักเอื้อเฟื้อเจือจาน,

(6) เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระด้างถือตัวไม่รู้จักอ่อนน้อม เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้างไม่ถือตัวรู้จักอ่อนน้อม,

(7) มีปัญญาทึบ เพราะไม่ได้ถามหรือแสวงความรู้ มีปัญญามาก เพราะรู้จักได้ถามและแสวงความรู้

ตามหลักนี้เป็นอันชี้จริยาที่ดั่งงามไว้สำหรับผู้มุ่งผลดีจะพึงประพฤติปฏิบัติ แต่อาจมีบางคนผู้ใจร้อนประพฤตินิดหน่อยจะให้ได้ผลทันใจหรืออ้างเหตุแย้งต่าง ๆ เป็นต้น ก็พึงคิดหาเหตุผลในเรื่องผลของกรรมเก่าที่ค้างมาบ้าง ในชาตินี้ผู้เบียดเบียนสัตว์อาจไม่จีโรค เพราะผลแห่งความดีในชาติก่อนยังสนองอยู่ แต่ก็จะประสบความเป็นคนจีโรคในชาติต่อไป หรือว่าในชาตินี้ผู้เว้นจากเบียดเบียนสัตว์แต่ยังจีโรค ก็เพราะผลแห่งความชั่วในชาติก่อนยังสนองอยู่ แต่ก็จะประสบความเป็นผู้มีโรคน้อยในชาติต่อไป.

8. หลักไม่เบียดเบียน, ไม่ก่อเวร

8.1 “ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก.”

พุทธอุทาน 25/86.

8.2 “สัตว์ทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย บุคคลทำตนให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบแล้ว ไม่พึงฆ่า ไม่พึงใช้ให้ฆ่า”

ธัมมบท 25/23.

8.3 “บุคคลเอาใจตรวจดูทั่วทุกทิศแล้วไม่ได้พบใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเองในที่ไหน ๆ ผู้อื่นทั้งหลายก็มีตนเป็นที่รักยิ่งฉันเดียวกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น.”

พุทธอุทาน 25/154.

8.4 “เพราะเบียดเบียนผู้มีชีวิต บุคคลย่อมเป็นอารยะไม่ได้ เพราะไม่เบียดเบียนผู้มีชีวิตทั้งปวง จึงเรียกว่าอารยะ (หรืออริยะ).”

ธัมมบท 25/50.

8.5 “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ละความชนะความแพ้เสียได้ ย่อมสงบระงับ นอนเป็นสุข.”

ธัมมบท 25/42.

8.6 “เมื่อนุชย์มีเวรกัน เราไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ, เมื่อนุชย์มีเวรกัน เราอยู่อย่างไม่มีเวร.”

ธัมมบท 25/41.

8.7 “ในโลกนี้ เวรไม่เคยระงับด้วยการจองเวรในกาลไหน ๆ เลย, เวรระงับด้วยการไม่จองเวรต่างหาก ธรรมข้อนี้เป็นของเก่า.”

ธัมมบท 25/15.

8.8 “พวกอื่นไม่รู้ดีกว่า พวกเราก็พากันย่อยยับในพวกเรา (ที่ทะเลาะวิวาทกัน) นี้เอง ในชนเหล่านั้นผู้ใดรู้ได้ แต่นั้นความหมายมั่นของเขาย่อมระงับไป.”

อธิบาย : พระพุทธภายิตที่ยกมาพอสังเขปเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นหลักอหิงสา คือการไม่เบียดเบียนและหลักไม่จองเวรในพระพุทธศาสนาอย่างแจ่มชัด ท่านแสดงเหตุผลที่ไม่ควรเบียดเบียนกันด้วยให้อาใจเขามาใส่ใจเราด้วยนำตนเข้าไปเปรียบเทียบ คือตัวเรารักตัวไม่ปรารถนาความทุกข์ร้อนอันใด คนอื่นก็มีความรู้สึกฉันนั้น เมื่อเทียบเคียงออกนอกเราเช่นนี้ จึงไม่ควรเบียดเบียนกัน การตีราคาชีวิตนั้นเจ้าของชีวิตมักตีราคาสูง ไม่ว่าผู้นั้นจะมีรูปร่างเล็กหรือรูปชั่วตัวดำอย่างไร แม้คนที่เป็โรคเรื้อนไม่สมประกอบก็ไม่เว้นความรักชีวิตของตน สัตว์เหล่าอื่นก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ล้วนรักชีวิตและหาวิธีหลีกเลี่ยงอันตรายทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้จึงไม่ควรตีราคาชีวิตของผู้อื่นต่ำแล้วเบียดเบียนประหัดประหารเขา คนบางคนฆ่าสัตว์เพียงเพื่อสนองความสนุกเพลิดเพลิน หรือฆ่าเพียงเพื่อให้กระเพาะของตนอิมไปมือเดียว แต่อีกฝ่ายหนึ่งถึงกับต้องเสียชีวิต ถ้าคิดเปรียบเทียบให้เราเป็นผู้ถูกฆ่าเพื่อความอิมท้องของคนอื่นบ้าง เราจะต้องรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่น่ากลัว การบูชาอัญในบางศาสนามีการฆ่าสัตว์ ฆ่ามนุษย์บูชาเทวดา แต่ในพระพุทธศาสนาสอนว่าการเอื้อเพื่อเจือจานแก่สัตว์และมนุษย์แทนการฆ่านั้น เป็นการบูชาอัญที่ดีมาก และยังมีปัญหาอีกข้อหนึ่งคือ เรื่องที่ทางพระพุทธศาสนาถือว่าตนเป็นที่รักของตนยิ่งกว่าผู้อื่นซึ่งอาจมีผู้แย้งว่า มารดาบิดา หรือชาติ อาจเป็นที่รักยิ่งว่าตน แต่ก็ลองไล่เลียงดูเถิด มารดาบิดาของใคร ชาติของใครตนจึงรัก ก็ของตนนั่นแหละ ถ้าไม่

เกี่ยวข้องกับตน ไม่ใช่ของตนแล้ว ตนจะรักหรือไม่? และสมมติ
ว่ามารดาบิดาไม่มีเจตนาดีต่อตนเลย เกี่ยวเชิญ ทูตดี คำว่า ประทุษ
ร้ายอย่างไม่ปรานี ตนก็คงไม่รู้สึกรักการพรักนัถือ ที่รู้สึกการพ
รักนัถือ ก็เพราะท่านมีคุณต่อตน ตกลงหนีตนไปไม่พ้น.
ส่วนเรื่องการไม่จองเวรนั้นก็จะเห็นได้ว่า ผู้พิฆาตมาฟันนั้นก็พา
กันปนปื้อย่อยยับลงไปด้วยกัน สมด้วยคำที่คนไทยเราชอบพูด
ว่า “สาदनําราคกัน” คือเปียกด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย เมื่อเกิดจองเวร
กันขึ้นก็ไม่มีความสุข มีแต่ต้องระมัดระวังตัว หรือคิดตอบแทน
ประทุษร้ายกัน ยิ่งมีการแข่งขัน ซึ่งเอาแพ้ เอาชนะกัน
ไม่ว่าในการสงคราม การเป็นความ หรือการพนัน ก็เป็นทางให้
คิดหักล้างกันและกันไม่สิ้นสุด ผู้ที่พิจารณาเห็นหลักนี้
ย่อมหาความสุขในทางสงบ ไม่ต้องมีเวรมีภัย และปลูกศัตรู
อาจมีผู้อ้างหลักการก็พาว่า สอนให้แข่งขันกัน และมีใจหนัก
แน่น รู้จักแพ้รู้จักชนะ จึงไม่ใช่่น่าดิเสมอไปดังนี้ ก็น่าทำความเข้าใจ
ใจกันเหมือนกัน ก็พาแปลว่า การเล่น เล่นเพื่อให้เกิดกำลัง
กาย และเพื่อฝึกกำลังใจให้รู้จักแพ้และชนะ แสดงว่าความ
แพ้ความชนะนั้นทำให้เกิดความรู้สึกรุนแรงในทางตรงกันข้าม
ทั้ง 2 ฝ่าย และเป็นต้นเหตุให้จองเวรกันซึ่งเป็นการไม่ดี จึงต้อง
หาวิธีเอาทีพาซึ่งเป็นการเล่นมาช่วยแก้ ก็พาจึงไม่ใช่ตัวความ
แพ้ความชนะ หากเป็นเครื่องแก้ผลร้ายของความแพ้ความชนะ
บรรเทาความไม่ดีให้น้อยลง ก็พาจึงไม่ใช่เรื่องที่พึงติ แต่บางที่
ในการก็พาซึ่งเป็นการเล่น ๆ นั้นเอง กลายเป็นจริงเป็นจัง

ขึ้น ถึงกับยกพวกตีกัน หรือทำให้โกรธแค้นอาฆาตกลายเป็นเรื่องส่วนตัว ก็พาซึ่งเป็นเครื่องแก้ความไม่ดีของการแพ้ การชนะ บางครั้งก็แก้ไม่ได้ ซ้ำยังเกิดความขัดข้องขึ้นในเครื่อง แก่นนั้นอีกต่อหนึ่ง ถ้าเป็นเรื่องจริง ๆ ในทางแห่งชีวิตด้วยแล้ว ไม่ว่าการสงคราม การเป็นความหรือการต่อสู้แข่งขันเพื่อแพ้ชนะใด ๆ ย่อมทำให้เกิดความเดือดร้อนไม่สงบ และก่อให้เกิดความรู้สึกเบียดเบียนกันทั้งสิ้น ใครมีขันติความอดทนดีก็เก็บความรู้สึกรุนแรงไว้แต่เพียงในใจ ที่ขาดขันติก็แสดงออกมาภายนอก เป็นความคร่ำครวญ ร้องไห้หรือกล่าววาจาหยาบคาย เป็นต้น การที่อดทนไว้ได้ไม่ใช่ความดีของความแพ้ แต่เป็นความดีของขันติ เพราะฉะนั้นหลักการไม่เบียดเบียนกัน และการไม่จองเวรมุ่งร้ายกัน จึงเป็นหลักส่งเสริมความสงบสุขในโลก ซึ่งควรช่วยกันปลูกฝังให้เกิดมี.

9. หลักเมตตากรุณาช่วยเหลือเผื่อแผ่กัน

9.1 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารี (คือผู้ออกบวชด้วยกัน) ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ธรรมนี้ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งการให้ระลึกถึงกัน ทำให้เกิดความรัก ความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กันไม่วิวาทกัน สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.”

9.2 “(พึงแผ่ไมตรีจิตไปในหมู่สัตว์ว่า)” ขอสัตว์ทั้งปวง จงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม มีคนถึงความสุขเกิด, สัตว์มีชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ยังเป็นผู้สะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ไม่มีเหลือยาวใหญ่ ปานกลาง ผอมหรืออ้วน ที่แลเห็น หรือมิได้แลเห็น อยู่ไกลหรือใกล้ที่เกิดแล้วหรือแสวงความเกิด ขอสัตว์ทั้งปวงนั้น จงเป็นผู้มีคนถึงความสุขเกิด, สัตว์อื่นอย่างพึงข่มเหงสัตว์อื่น อย่าพึงดูหมิ่นอะไรกันในที่ไหนเลย ไม่ควรปรารภนาทุกข์แก่กัน และกัน เพราะความเคืองแค้นหรือขัดใจ มารดาจนอมลูกคนเดียว ผู้เกิดจากตน เสมอด้วยชีวิต ฉันทใด พึงเจริญเมตตาอันเป็นไปในใจ ไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง แม้ฉันทนั้น บุคคลพึงเจริญเมตตาอันเป็นไปในใจไม่มีประมาณไปในโลกทั้งสิ้น ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง เป็นธรรมอันไม่คับแคบ ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ผู้เจริญเมตตาจิตนั้น ยืน เดิน นั่ง นอน ก็ตาม พึงตั้งสติมั่นไว้ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวกิริยาอันนี้ว่าเป็นพรหมวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม) ในศาสนานี้.”

เมตตสูตร 25/353.

9.3 คุณอนวัจนะ ! ผู้ห้ามผู้อื่นซึ่งกำลังให้ทานชื่อว่าทำอันตรายแก่คน 3 คน คือ ทำอันตรายแก่บุญของผู้ให้ ทำอันตรายแก่ลาภของผู้รับ และตัวของผู้นั้นก็ถูกขุด (จากความดี) ถูกฆ่า (จากความดี) เสียก่อนแล้ว คุณอนวัจนะ! ผู้เทน้ำล้างถาด เทน้ำล้างชามลงในน้ำครำ หรือหลุมโสโครก ด้วยเจตนาให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในนั้นได้ยั้งชีพ เรายังกล่าวการได้บุญอันมีกิริยาที่ทำอย่างนั้น

เป็นมูล จะกล่าวอะไรถึงการให้แก่นุชย์ด้วยกันเล่า. ดูก่อนว่าจะ!
ก็แต่ว่า เรากล่าวทานที่ให้แก่ผู้มีศีลว่ามีผลมาก หากกล่าวเช่นนั้น
ในผู้ทุศีลไม่ว่าง

ติคนิบาต อังคุตตรนิกาย 20/205.

9.4 “การให้ปัน 1 การพูดไพเราะ 1 การบำเพ็ญประโยชน์
แก่กัน 1 การวางตนให้เหมาะสมตามธรรม 1 เหล่านี้แหละเป็น
ธรรมเครื่องสังเคราะห์กันในโลกเหมือนลิ่มสลักเป็นเครื่องยึดรถที่
แล่นไปอยู่ฉะนั้น.”

จตุกกังคุตตร 21/42.

9.5 “ผู้ให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ผู้ให้ผ้าชื่อว่าให้ผิวพรรณ
ผู้ให้ยานชื่อว่าให้ความสุข ผู้ให้ประทีปชื่อว่าให้จักขุ.”

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค 15/44.

อธิบาย : หลักเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันดูเหมือนว่ามี
อยู่ในทุกศาสนา แต่พระพุทธศาสนานับว่าแปลกกว่าเพื่อนที่สอน
ให้เมตตากรุณาทั่วไปหมดไม่จำกัด ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์
ใหญ่ สัตว์เล็ก นอกศาสนาหรือในศาสนา ไม่ใช่สอนให้มี
เมตตาพวกเดียวกัน ชาตินาเดียวกัน แล้วช่วยกันย่ำยีพวก
อื่น ชาตินาอื่น ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้รับยกย่องจาก
ชาวตะวันตกว่า “All-embracing” แปลว่าโอบไว้หรือครอบคลุม
ทั้งหมด ข้อความในพระสูตรต่าง ๆ ที่ยกมาตั้งไว้ข้างต้น ย่อมเป็น
เครื่องรับรองความจริงข้อนี้ และหลักเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
นี้ เป็นส่วนสนับสนุนหลักไม่เบียดเบียนจองเวรที่กล่าวมา
แล้ว เท่ากับว่าหลักไม่เบียดเบียนเป็นหลักศีล หลักเมตตากรุณา

เป็นหลักกรรม ช่วยสนับสนุนศีลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเช่นคนไม่ฆ่า ไม่ประทุษร้ายผู้อื่นแล้ว ก็รู้จักเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้อื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่ว่ามนุษย์และสัตว์ จึงชื่อว่า อยู่ในข่ายแห่งเมตตากรุณาของธรรมะทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น.

10. หลักขันติ ความอดทน

10.1 “ความอดทนคือความอดกลั้น เป็นตบะ (ธรรมเครื่องเผือกเลิศ) อย่างยิ่ง.

ธัมมบท 25/40

10.2 “เวรของผู้มีความอดทนเป็นกำลัง ย่อมสงบระงับ”

ชาดก 27/539.

10.3 “คนอดทนถ้อยคำของผู้สูงกว่าได้ ก็เพราะกลัว, อดทนถ้อยคำของคนที่เสมอกันได้ ก็เพราะสู้กันได้, แต่ผู้ใดอดทนถ้อยคำของคนต่ำกว่าได้, คนดีกล่าวถึงความอดทนของผู้ นั้น ว่าเป็นความอดทนอันสูงสุด.”

ชาดก 27/538.

10.4 “ดูก่อนפקุณนะ! เพราะเหตุ นั้นแล ถ้าใคร ๆ พึงติทานต่อหน้า ตบด้วยฝ่ามือ ขว้างด้วยก้อนดินตีด้วยท่อนไม้ หรือฟันด้วยมีด ท่านพึงละความพอใจความคิดนึกแบบชาวบ้าน

เสีย พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่าเราจะไม่ปล่อยให้จิตแปรปรวน
จักไม่เปล่งวาจาหยาบคาย หวังประโยชน์และความอนุเคราะห์
มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของโทสะ ดังนี้
เถิด.”

กกุปมสูตร 12/250.

10.5 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุบางรูปในศาสนา
นี้ยังเสียวซึมเจียมตัว สงบระงับอยู่ได้ คราเวลาที่ถ้อยคำอันไม่น่าพอ
ใจยังไม่มากกระทบ เมื่อใดถ้อยคำเช่นนั้นมากกระทบ เมื่อนั้นจะพึงรู้
ได้ว่าเป็นผู้เสียวซึมเจียมตัวสงบระงับหรือไม่

กกุปมสูตร 12/254.

อธิบาย : หลักเรื่องความอดทนนี้เป็นเครื่องแสดงถึงความ
มุ่งหมายในการสอนให้คนมีความเข้มแข็งทั้งทางกำลังกายกำลัง
จิต การอดทนต่อความลำบากตรากตรำหนาวร้อนเป็นธรรมชาติ
หนึ่งของผู้ครองเรือน (ชีวิต-ความทนทานในฆราวาสธรรม)
การอดทนต่อทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยก็ดี อดทนต่อคำล่วง
เกินของผู้อื่นก็ดี อดทนต่อสิ่งเข้ายวนต่าง ๆ อันจะทำให้โลก
โกรธ หลงไปตามก็ดี เป็นคุณลักษณะที่ดีงามของมนุษย์ เพราะ
ต้องอาศัยการยับยั้งการต่อสู่ทางจิตใจและการไตร่ตรองหา
เหตุผล ซึ่งแสดงถึงความเข้มแข็งไม่อ่อนแอ ผู้ใดมีขันติความอด
ทนผู้นั้นย่อมตัดเหตุแห่งการทะเลาะวิวาท และตัดเหตุแห่งการ
ล่วงละเมิดความผิด เพราะมีเครื่องระมัดระวังและเหตุผลที่ท่าน
แสดงไว้ข้างต้นว่า การอดทนต่อคนที่ต่ำกว่าซึ่งเราสามารถรังแก

หรือปราบเขาได้นั้น เป็นความอดทนอย่างสูงสุด ก็เพราะเป็นของ
ทำได้ยาก ไม่เหมือนความอดทนต่อคนที่สูงกว่า ซึ่งแม้ไม่
อยากอดทนก็ต้องจำทนเพราะกลัวเขา หรือคนที่เสมอกัน ถ้าเรา
ไม่อดทนเกิดสู้กันขึ้น เขาก็พอสู้เราได้ จึงต้องจำใจอดทนไป
แต่การอดทนต่อคนที่ต่ำกว่าทำได้ยากและมักจะทำกันไม่ได้
จึงเท่ากับสอนให้หัดทำสิ่งที่ยากที่สุดให้ได้ด้วย การอดทนนั้น
ทางพระพุทธศาสนาสอนให้มีแต่ต้นมือ ไม่ใช่ให้รอเกิดเรื่อง
เสียก่อนจึงอดทน แต่ให้ออดทนไม่ก่อให้เกิดเรื่องเกิดขึ้น เช่น ที่สอน
ไม่ให้ยินดีในการทะเลาะวิวาท ไม่ให้ยินดีในการพุดขัดแย้งผู้
อื่น ซึ่งจะเป็นต้นเหตุให้เกิดการโต้เถียงทำร้ายกัน สอนให้ขุติ
แห่งความเดือดร้อน อันจะเกิดขึ้นจากต้นเหตุเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ
เสีย ด้วยการอดทนแต่เริ่มแรกซึ่งเข้าในลักษณะตัดต้นไฟ อีก
อย่างหนึ่ง แม้ทางพระพุทธศาสนาจะสอนให้ออดทนภายหลังที่
เกิดเรื่องขึ้นแล้ว เช่น ถูกด่า ถูกทำร้ายก็ตาม แต่จะพึงสังเกตได้
ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนที่เป็นชั้นในเข้าไปอีกคือ สอนให้ตั้ง
ตนเป็นคนดี ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ยินดีในการทะเลาะวิวาท
ให้มีแต่เมตตากรุณาสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้อื่น การทำตนแบบ
นี้นอกจากเป็นการทำตนไม่ให้ใครคิดด่าคิดทำร้ายแล้ว ยังเป็นการ
ทำตนให้คนอื่นคิดแต่จะกราบไหว้บูชา หรือแสดงความสำนึกในบุญ
คุณ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระโอวาท ของพระพุทธ
เจ้า จึงไม่ต้องแสวงหาเสน่ห์ของขลังที่ให้คนอื่นรัก หรือแสวงหา
เครื่องรางมาแขวนคอ ความประพฤติปฏิบัติของตนนั่นเอง จะเป็น

เสน่ห์แก่คนทั่วไป และความประพจน์ที่ดีนั้นเอง จะเป็นเครื่อง
รางอันวิเศษมิใช่แต่ป้องกันมิให้ใครคิดร้าย แต่จะเรียกร้องให้คน
มาเคารพนับถือเพิ่มขึ้นอีกด้วย.

11. หลักมกน้อยสันโดษ

11.1 “ความสันโดษ (คือยินดีด้วยของของตนไม่เฟื่องถึง
ก้าวล่วงของของคนอื่น) เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.”

ธัมมบท 25/42 •

11.2 “ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความมกน้อย, สัน
โดษ ธรรมเหล่านั้น เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตศาสนา (คือคำ
สอนของพระศาสดา).”

หลัก 2 ประการใน 8 ประการของลักษณะตัดสินธรรมวินัย ภิกขุณี ขันธกะ 7/331.

11.3 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้สันโดษ
ด้วยผ้าุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ ตามมี ตามได้ ไม่ทำการแสวงหาอัน
ไม่สมควร เพราะเหตุแห่งสิ่งเหล่านั้น ไม่ได้สิ่งนั้น ก็ไม่หวาด
สะดุ้ง ได้แล้วก็ไม่ได้ไม่หมกมุ่น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะเหตุ
นั้น.”

จตุกกังคุดตร 21/35.

อธิบาย : คนที่พิจารณาหรือมองเห็น ๆ มักหาว่าพระพุทธ
ศาสนาสอนให้คนเกียจคร้าน ไม่ขยันทำมาหากิน มีเท่าไรกินเท่า
นั้น ไม่คิดก้าวหน้า ความเข้าใจผิดเช่นนี้ควรช่วยกันชี้แจงให้
แจ่มแจ้ง การที่คนเข้าใจผิด ไม่ใช่ความผิดของความมกน้อย
สันโดษเหมือนคนอ่านหนังสือไม่ออก ชื้อแว่นตามาใส่ เพื่อจะให้

อ่านหนังสือออก ครั้นใส่แว่นตาแล้วยังอ่านไม่ออกก็ตีแว่น
ซึ่งอันที่จริงไม่ใช่ความผิดของแว่น หรือเปรียบเหมือนคนที่พยายาม
ขามจุดบดหรือที่หลอดไฟฟ้า ครั้นจุดไม่ติด ก็โทษหลอดว่าใช้ไม่ได้
ซึ่งก็ไม่ใช่ความผิดของหลอดไฟฟ้าเช่นเดียวกัน แว่นตาไม่ใช่
เป็นเครื่องมือทำคนไม่รู้หนังสือให้อ่านออก หลอดไฟฟ้าไม่ใช่
เครื่องใช้สำหรับจุดบดหรือ ผู้ใช้ต้องรู้ว่าสิ่งเหล่านี้ใช้สำหรับทำ
อะไร มักน้อยสันโดษก็ฉันทันนั้น ควรรู้ความหมายและประโยชน์ให้
ถูกเรื่อง จึงใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

มักน้อย ตรงข้ามกับมักมาก หมายถึงความรู้จักประมาณ
ตน รู้จักความพอดีและรู้จักหาความสุขได้ตามสภาพ ไม่ปล่อย
ให้ความมากเกินไปใฝ่สูงมาเผาใจให้เดือดร้อน หรือจะพูดให้ชัด
ต้องพูดในทางตรงกันข้ามคือความมักมากนั้นเป็นอย่างไร น่ารัง
เกียจและอำนวยผลชั่วอย่างไร ความมักน้อยก็คือที่ตรงกันข้ามนั้น
เอง เช่นคนที่มักมาก แม้ไม่เป็นคนมักขโมย แต่เข้าที่ไหนก็หวัง
แต่จะได้ เป็นคนเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ ขอลเล็กขอน้อยหรือขอ
มากที่สุดแต่ให้ได้มาก็แล้วกัน จะทำอะไรก็ไม่รู้จักประมาณ
มีแต่เกินพอดีเสมอ ใฝ่ใจให้ทำการสำคัญไม่ได้ ความมักมากจะ
คอยกระซิบบอกให้โกง หรือโกยประโยชน์ใส่ตนเป็นนิสัย ชอบให้คน
เข้าใจว่าตนเป็นคนเด่นคนสำคัญ และทำงานชิ้นนั้นชิ้นนี้สำเร็จ
ทั้ง ๆ ที่บางทีตนไม่ได้ทำเลย ชอบปล้นคุณความดีและชื่อเสียง
ของคนอื่นแต่คนมักน้อยไม่เป็น เช่นนั้น แม้มีชื่อเสียงเกียรติคุณก็
ไม่ลำพองจิตติดอยู่ในสิ่งนั้น หรือกล่าวอวดผู้อื่น ส่วนการพาก

เพียร สร้างคุณงามความดีแก่ตนในทางสุจริตไม่เป็นการเสียมก
น้อย.

สันโดษ แปลว่ายินดีด้วยของของตน คนที่ทำอทินนาทาน
คือลักขโมยของผู้อื่น ก็เพราะขาดความยินดีเฉพาะของตน เมื่อ
เป็นเช่นนี้คนที่ติดคุกหรือถูกลงโทษอย่างอื่นเพราะขาดสันโดษจึง
มีอยู่ไม่น้อย. คดีต่าง ๆ ในโรงในศาลนั้น เรื่องที่นับว่ามีเสมอก็
คือเรื่องลักขโมยหรือปล้น เห็นได้ทีเดียวว่า ถ้าโลกเราขาดสัน
โดษจะเต็มไปด้วยขโมย และชาวโลกผู้ไม่สันโดษด้วยคู่ของตนก็
จะล่วงละเมิดคู่ของคนอื่น เป็นเหตุบาดหมางฆ่าฟันแก่งแย่ง
กัน อันจะแผ่ความเดือดร้อนให้ขยายไปกว้างขวาง สันโดษเป็น
ธรรมจำเป็นสำหรับโลกเช่นนี้ จึงไม่ควรเข้าใจผิดว่าทำคนให้เกียจ
คร้าน พระพุทธเจ้าเป็นวิริยวาที สรรเสริญคุณของความเพียร
ติดความเกียจคร้าน หาได้สนับสนุนให้คนงอมืองอเท้าไม่ ที่สอน
เรื่องสันโดษก็เพราะต้องการให้หาความสุขได้จากของของตนโดย
ไม่ต้องล่วงเกินของ ของผู้อื่น อนึ่ง ทรัพย์สมบัตินั้นจะถือว่า
จำนวนเท่านั้นเท่านั้นจึงนับว่าอย่างไรหาได้ไม่ เพราะความพอ
ใจของคนมีขนาดต่าง ๆ กัน คนหนึ่งว่ามากแล้ว อีกคนหนึ่งอาจ
ว่ายังน้อยไปก็ได้ จึงต้องถือความยินดีของแต่ละคนเป็นเครื่องกำ
หนด สมด้วยคำกล่าวที่ ภิกษุผู้ยินดีด้วยผ้าถุงห่มอันปะติดปะต่อ
ของตน ย่อมรู้สึกว่เท่ากับผ้าราคาตั้งแสนกหาปณะของคฤหบดี
ภิกษุผู้ยินดีด้วยกุฏิมุงด้วยหญ้า ย่อมรู้สึกว่ เท่ากับปรา
สาทราชวัง ฉะนั้นการพากเพียรเพื่อบรรลุสิ่งที่มุ่งหมายในทาง

ที่ชอบไม่เสียสันโดษ. เมื่อเข้าใจประโยชน์ของความมกน้อยสันโดษเช่นนี้แล้ว ก็จะไม่หลงติดด้วยความเข้าใจผิด เหมือนคนตีแวนตาและหลอดไฟฟ้าดังกล่าวมาแล้วอีกต่อไป.

12. หลักความสำเร็จผล

“อิทธิบาท คือ ธรรมะที่ทำให้ถึงความสำเร็จ 4 ประการ คือ 1. ฉันทะ พอใจ 2. วิริยะ พากเพียร 3. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ 4. วิมังสา ไตร่ตรองหรือพิจารณาเหตุผล”

สังยุตตนิกาย มหาวรรค 19/35f

อธิบาย : สิ่งที่เป็นบุคคลปรารถนา และไม่เป็นของเหลือวิสัย ย่อมสำเร็จได้เพราะธรรมะคืออิทธิบาท 4 ประการนี้ ผู้ทำอะไรไม่สำเร็จ จงลองสอบสวนเหตุดูอาจพบว่าเพราะขาดข้อปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่ง หรือขาดหมดทั้ง 4 ข้อนี้ก็ได้อ และในที่นี้ก็จะพบอีกว่าท่านแสดงความเพียรเป็นองค์ประกอบอันหนึ่งแห่งธรรมที่จะให้ถึงความสำเร็จ. หลักข้อนี้ใกล้เคียงกับหลักข้อที่ 3 ที่ว่าด้วยการพึ่งตนเองปฏิเสธการอ่อนน้อม ผู้จะถึงความสำเร็จก็ต้องพึ่งตนเองเป็นผู้ดำเนินการ เป็นแต่แสดงวิธีการว่าจะพึ่งตนอย่างไร หรือทำอย่างไรจึงจะสำเร็จ. คำว่าอิทธิ นอกจากแปลว่าความสำเร็จแล้ว ยังแปลได้ว่าฤทธิ์. มนุษย์ที่แสดงฤทธิ์ได้ จะโดยวิธีของวิทยาศาสตร์หรือจิตศาสตร์ก็ตาม ก็จะต้องอาศัยหลักทั้ง 4 ข้อเหล่านี้.

13. หลักกตัญญูกตเวที

13.1 “บุคคลที่กตัญญู (รู้คุณที่คนอื่นทำแล้ว) กตเวที (ประกาศหรือตอบแทนคุณที่คนอื่นทำแล้ว) เป็นผู้ที่หาได้ยากในโลก.”

ปัญจกัณฑ์สูตร 22/489,267

13.2 “ความกตัญญูเป็นมงคลอันสูงสุด.”

มงคลสูตร 25/4.

อธิบาย : พระพุทธภาษิตเท่าที่ยกมาเพียงเล็กน้อยนี้ ย่อมเป็นเครื่องแสดงถึงหลักการทางพระพุทธศาสนาว่าถือความกตัญญูกตเวทีเป็นธรรมจรรยาอันสำคัญข้อหนึ่งที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน . ความจริงธรรมะข้อนี้ก็มีสอนกันอยู่ทั่วไป แม้ไม่ใช่ในทางศาสนา แต่เพื่อให้เห็นความสมบูรณ์ในหลักธรรมที่สำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนา จึงยกมากล่าวไว้ด้วย. พระสารีบุตรเถระได้ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทีที่เป็นแบบฉบับ ท่านทราบว่าพระอัสสชิเถระอาจารย์ผู้แนะนำท่านให้รู้จักพระพุทธศาสนาอยู่ ณ ที่ใด ท่านก็นอนหันศีรษะไปทางนั้น และแม้ในเรื่องเล็กน้อยที่ใครมีอุปการะคุณแก่ท่าน ท่านก็ระลึกได้เสมอ การสอนเรื่องกตัญญูกตเวที เป็นทางทำให้มนุษย์กระชับความสัมพันธ์ในทาง ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และรู้จักบุญคุณของกันและกัน.

14. หลักเรื่องการกลับตัว

14.1 “ผู้ใดปิดกั้นกรรมชั่วที่ทำลงไปแล้วด้วยความดี
ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างเหมือนดวงจันทร์ปราศจากเมฆหมอก
ฉะนั้น.”

ธัมมบท 25/38.

14.2 “ผู้ใดประมาทแล้ว ไม่ประมาทในภายหลัง ผู้นั้นย่อม
ทำโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น.”

ธัมมบท 25/38.

อธิบาย : เมื่อพิจารณาถึงคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา
โดยทั่ว ๆ ไป จะพบธรรมะเรื่องการกลับตัวนี้ข้อหนึ่งว่าเป็น
ธรรมะคาด ๆ แต่มีความหมายลึกซึ้งน่าขบคิดซึ่งถ้าได้เห็นความ
สำคัญของธรรมะข้อนี้แล้ว จะทำให้รู้สึกเสียสละแทนเพื่อนมนุษย์
อีกเป็นอันมากที่พากันมองข้ามธรรมะข้อนี้เสีย ทอดตนให้จมอยู่
ในความเสื่อมอย่างหมดอาลัยตายอยาก หรือบ้างก็ยึดยึดทำความชั่วยิ่ง
ขึ้น ด้วยคิดสั้น ๆ ว่าไหน ๆ ได้เสียแล้ว ก็จะทำให้เต็มที่ คล้าย
กับว่า เมื่อเปื้อนโคลนแล้วก็ตลุยลงคลุกโคลน อย่างไม่ต้องกลัว
เปื้อนอะไรต่อไปอีก.

ผู้ที่ไม่คว้นตายเสียแต่ยังเด็ก คงจะได้เคยผ่านความผิด
พลาดบกพร่องอะไรกันมาบ้าง ไม่มากก็น้อยถึงกับบางท่าน
ได้กล่าวเป็นภาษิตไว้ว่า “คนผู้ไม่เคยทำผิด คือ คนผู้ไม่เคยทำอะ

ไรเลย” “ความผิดพลาดเป็นของมนุษย์ การให้อภัยเป็นของเทวดา” ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะเสริมไว้อีกข้อหนึ่งในที่นี้ว่า “ความผิดพลาดเป็นของมนุษย์ แต่มนุษย์ที่ดีต้องรู้จักกลับตัว.”

ทางพระพุทธศาสนายอมรับว่า บุคคลในโลก มีโอกาสที่จะประพฤติชั่วหรือทำความผิดพลาดเสียหายได้โดยง่าย เพราะสิ่งแวดล้อมอันจะชักจูงให้เกิดกิเลสซึ่งเป็นเหตุทำชั่วมีอยู่มาก ท่านจึงสอนให้มีสติ และให้พิจารณาโดยรอบคอบก่อนแต่จะทำอะไรลงไป แต่ยังมีปัญหาที่ว่า ถ้าเป็นผู้ลั้งพลาดเสียหายแล้ว แม้จะทำคืนสิ่งที่แล้วมาไม่ได้จะคงปล่อยให้ลั้งพลาดอยู่ตลอดไปเช่นนั้นหรือ หรือว่าจะทำให้ผิดพลาดชั่วซ้ำยิ่งขึ้น ด้วยถือหลักง่าย ๆ ว่า เมื่อได้เสียแล้วก็จะเสียให้เต็มที่ ความข้อนี้พึงทราบโดยอุปมา.

ผ้านุ่งห่มของบุคคลที่ขาดทะลุเป็นช่องไปด้วยเหตุใด เหตุหนึ่ง บุคคลควรจะปะชุนให้ดีหรือควรนุ่งห่มทั้งที่ขาดอยู่อย่างนั้น หรือว่าจะควรฉีกให้ขาดยิ่งขึ้นจนเป็นร่างแหแล้วนุ่งห่มข้อนี้ต้องตอบว่า ควรปะชุนให้ดี.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลมีกายเปราะเปื้อนของโสโครกมีกลิ่นเหม็นอันพึงรังเกียจ จะควรล้างดีหรือปล่อยไว้ดีหรือว่าจะควรเอาของโสโครกนั้น มาเทรดตัวให้เปราะเปื้อนมากขึ้นอีก ข้อนี้ต้องตอบว่า ควรล้างเสียให้สะอาด.

และอีกอย่างหนึ่ง บุคคลเดินทางไปสู่ที่หมายแห่งหนึ่งในระหว่างทางพบทาง 2 แพร่ง กลับคล้ายคลึงคลาจำไม่ได้ว่าทาง

ไหนถูก ต่อเมื่อเลือกเดินไปทางหนึ่งเป็นเวลานานแล้ว จึงรู้ว่าเดินผิดทางดังนี้ ควรจะถอยกลับมาสู่ทางแยกเก่าแล้วเดินทางที่ถูกต่อไปใหม่หรือควรหยุดเฉยอยู่เพียงนั้น หรือว่าควรเดินต่อไปอีกทั้งที่รู้ว่าผิดและไม่มีโอกาสถึงที่หมายได้เลยเป็นอันขาด แม้ข้อนี้ก็ต้องตอบว่าควรถอยกลับมาเดินทางที่ถูกต่อไปใหม่.

การงานหรือความประพฤติก็เช่นเดียวกัน ผู้ใดเคยผิดพลาดมาแล้ว ไม่ควรปล่อยอยู่อย่างนั้น หรือจงใจทำผิดพลาดยิ่งขึ้น ควรจะคิดแก้ไขกลับตัว ทำแต่ในทางที่ดีที่ถูกจึงจะชอบ

ผู้ที่ผิดพลาดแล้วทอดอาลัยในชีวิต หรือเกิดความฮึดฮัดจะทำความผิดพลาดยิ่งขึ้น เชื่อว่ามอบตัวเองให้แก่ความชั่วความผิดพลาด มิได้เป็นเจ้าของของตัวเอง ทั้งชื่อว่าไม่ทำตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่สอนให้ควบคุมชีวิตของตนให้เป็นไปในทางที่ดี ด้วยการทำความดีอีกด้วย ถ้าถือเสียว่าสิ่งที่ล่วงแล้วมาเป็นเพียงความฝัน ซึ่งทำได้อย่างมากเพียงนึกย้อนไปสาวเอามาคิดทบทวนเล่นเท่านั้น ก็อาจทำลืม ๆ เสียได้โดยง่าย แล้วหันมาเอาใจใส่กับความเป็นไปในปัจจุบันและอนาคต คิดปรับปรุงแก้ไขทางดำเนินชีวิตของตนต่อไปใหม่ ให้อยู่ในทำนองคลองธรรม ประกอบเหตุแห่งความเจริญ ตามควรแก่ทางโลกหรือทางธรรม ก็จะช่วยตัวเองให้รุ่งเรืองขึ้นได้ เป็นตโมโชติปรายโนผู้มีดวงมาแล้วสว่างไป เปรียบเหมือนดอกบัวเกิดในกองขยะ แต่ส่งตัวเองให้สูงขึ้นไปได้ และมีกลิ่นหอมฟุ้งต่างจากขยะฉนั้นทางพระพุทธศาสนาชื่นชมต่อบุคคลเช่นนี้ ผู้ไม่ยอมทอดตนให้

อยู่ในอำนาจของความชั่วความผิด และเมื่อย้อนไปกล่าวถึงคำว่า “ความผิดพลาดเป็นของมนุษย์ แต่มนุษย์ที่ดีต้องรู้จักกลับตัว” แล้วก็นำพิจารณาถึงหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ที่สอนถึงการกลับตัวนี้ต่อไปอีก.

(1) ในพระไตรปิฎก มีเรื่องปรากฏว่า ภิกษุบ้างพราหมณ์บ้าง ล่วงเกินเพราะความเข้าใจผิดในพระพุทธเจ้า เมื่อสำนึกตนได้ จึงทูลขอขมา พระองค์ตรัสประทานอภัยแล้ว ได้ตรัสสรุปในที่สุกว่า “การที่บุคคลเห็นโทษล่วงเกินแล้วทำคืนเสียให้ถูกต้องตามธรรม ตำรวมระวางต่อไปนั้น เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ” นี่แสดงว่า ในอริยวินัยไม่นิยมความดื้อรั้นหรือเเมนเฉยในเมื่อสำนึกได้ว่า ตนประพฤติดีผิดล่วงเกินผู้อื่น.

(2) ในทางวินัย ภิกษุใดประพฤติดีผิด เป็นเหตุให้สงฆ์ลงโทษ เช่น ไม่ให้มีใครคบหาพูดจาด้วย หรือกฤหัสถ์ใดประพฤติดนในทางที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ภิกษุและศาสนา จึงถูกสงฆ์ประกาศคว่ำบาตรไม่รับไทยธรรมของผู้นั้น เมื่อภิกษุก็ดี กฤหัสถ์ก็ดี เหล่านั้น กลับตัวได้ สงฆ์ก็ประกาศเลิกข้อลงโทษนั้น ๆ ให้เป็นผู้มีสิทธิต่าง ๆ เท่าเทียมกับหมู่ต่อไปตามเดิม เป็นการแสดงว่าข้อลงโทษนั้น ๆ แท้จริงก็มุ่งความกลับตัวได้ของผู้ประพฤติดีผิดเป็นที่ตั้ง.

(3) ในการสอนเรื่องความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าได้สอนให้ไม่ประมาท ในการละความเห็นผิดทำความเห็นให้ถูก และเรื่องทิวฏฐุกรรม การทำความเห็นให้ตรง พระพุทธ

เจ้าก็ตรัสว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการทำบุญประการ
หนึ่ง. ความเห็นนั้น จะให้เห็นถูกตลอดสายทุกเรื่องเป็นการ
ยาก ในเรื่องที่ตนยังไม่เคยศึกษาค้นคว้าหรือเรื่องที่ตนรู้
ไม่จริง ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องมีความเห็นผิดเข้าใจผิดอยู่
บ้าง โดยเฉพาะในทางธรรมปฏิบัติ ได้มีคณาจารย์เจ้าลัทธิสั่งสอน
อยู่เป็นอันมาก ซึ่งปรากฏว่าแม้พระพุทธเจ้าของเราที่เคยศึกษา
และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของคณาจารย์เหล่านั้น แต่เมื่อศึกษา
ถี่ถ้วนแล้ว เห็นว่ายังไม่ใช่ทางที่ถูกแท้ จึงทรงค้นคว้าด้วยพระองค์
เองต่อไปใหม่. นี่แสดงว่าพระองค์ทรงถือเหตุผลที่ถูกที่ชอบ
รู้จักกลับพระองค์ไม่ยอมจมอยู่ในความผิด. บางคนเคยมีความ
เห็นอย่างใด ก็ยืนยันอยู่อย่างนั้นไม่ยอมเปลี่ยนแปลงทั้งที่รู้
ว่าความเห็นของตนผิด ซึ่งท่านพระกุมารกัสสปเคยเปรียบบุคคล
เช่นนี้กับผู้ไม่ยอมทิ้งอุจจาระที่นำไป ด้วยประสงค์จะทำประ
โยชน์บางอย่างเพื่อรายได้ ทั้ง ๆ ที่พบวัตถุมีค่าต่าง ๆ ในระ-
หว่างทาง เช่น ปอ ป่าน เงิน ทอง ด้วยเสียดายว่าตนได้แบกมา
นานแล้ว. แม้ในการสนทนาธรรมหรือสนทนาเรื่องอื่นใด ถ้ามุ่ง
ประโยชน์ก็ควรจะยอมรับผิดหรือรับรองผู้อื่น ในเมื่อเห็นว่าคำ
พูดของตนไม่ถูกและเหตุผลของผู้อื่นถูกต้องดีกว่า แม้พระนาค
เสนเถระเมื่อจะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ ก็ได้ทูลขอมความ
เข้าใจก่อนว่า จะสนทนากันอย่างบัณฑิต คือถือเหตุผลที่ถูกต้อง
เป็นประมาณอันแสดงว่า ในการกลับตัวจากความเป็นผู้เห็นผิด

นั้น นอกจากต้องพยายามศึกษาค้นคว้าให้รู้จริงในสิ่งนั้น ๆ ด้วยตนเองแล้ว แม่เมื่อสนทนาปราศรัยกับผู้อื่นก็ควรยอมรับรองความเห็นที่ถูกที่ชอบด้วยเหตุผลไม่ถือผิบนัยนยมดิของคนที่รู้ว่าผิด การกลับตัวเช่นนี้ย่อมเป็นไปได้ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองเป็นอย่างมาก.

(4) ผู้ใดก็ตาม แม้จะเคยเป็นคนโหดร้าย ประพฤติชั่วช้ามาก่อน ด้วยสิ่งแวดล้อมชักจูงก็ดี ด้วยความโง่เขลาเบาปัญญา หรือเหตุใด ๆ ก็ดี เมื่อทราบว่าตนผิดแล้วควรละเลิกความประพฤตินั้นเสีย กลับตัวให้เป็นคนดี เริ่มประพฤติความดีต่อไปทำได้ เช่นนี้ทางพระพุทธศาสนาย่อมสรรเสริญ มีตัวอย่างเช่นพระองค์อุบาล เคยเป็นโจรฆ่าฟันคนมามากต่อมาก แต่กลับตัวได้กลับตั้งอยู่ในศีลธรรมจนได้สำเร็จพระอรหัตผล แล้วเปล่งอุทานแสดงความเห็นในเรื่องการกลับตัวนี้ด้วยน้ำใสใจจริง ตามพระพุทธภาษิตซึ่งตั้งไว้เป็นหลักข้างต้นนั้น.

(5) เมื่อพิจารณาจากพุทธประวัติ และสาวกประวัติ แล้ว จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกทั้งหลายก็ดี ได้ผ่านความกลับตัวมาด้วยกันทั้งสิ้น ในอุปทาน๑แสดงบุญกรรมของพระองค์ พระพุทธเจ้ายอมรับว่าพระองค์เคยเป็นนักเลงชู้ปุนาติ เทียวอาละวาดกล่าวดูพระปัจเจกพุทธเจ้าในชาติล่วงมาแล้ว ชาติใดชาติหนึ่ง และเคยเป็นอะไรต่ออะไรอีกที่ไม่ดี ซึ่งในที่สุดก็พยายามกลับตัวติดต่อกันในชาติหลัง จนได้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด พระสาวกทั้งหลาย เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลา

๑. อุปทาน สุตตันตปิฎก ๓๒/๔๓๒.

นะ ก็นับถือศาสนาอื่นมาก่อน แต่เมื่อได้ฟังหลักธรรม อันประกอบด้วยเหตุผล ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคก็กลับตัวกลับใจ กลับความเห็น มาประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ชฎิลพันธุ์รูปอันมีท่านอรุเวลกัสสป นทีกัสสปและคยากัสสป 3 พี่น้องเป็นประธานก็ถือเคร่งในลัทธิอื่นมาก่อน เมื่อได้สดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็พิจารณาเห็นด้วยใจของตนเอง ว่าลัทธิของตนไม่มีสาระ จึงทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะท่านอรุเวลกัสสป ได้กล่าวประกาศเหตุผลในการที่ตนเลิกลัทธิเดิมมานับถือพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนชาวมคธผู้มาประชุมกัน ณ สวนตาลหนุ่ม

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะปรารภการกลับตัวของพระผู้มีพระภาค และพระสงฆ์ปราณชฎิลเป็นคณันน์ให้เป็นอารมณ์ แล้วตรวจสอบดูความเป็นไปในชีวิตของตนว่า ควรแก้ไขกลับตัวอย่างไบบ้าง ถ้าอริยาศัยยังร้ายกาจก็ควรแก้ไขเสียให้อ่อนโยน ถ้ายังเป็นผู้เกียจคร้าน ก็จงเริ่มตั้งความเพียรเสียแต่วันนี้ ความชั่วใด ๆ ที่เคยทำมาแล้วนั้น อย่ากลับทำซ้ำอีก ความเห็นใด ๆ อันตนเคยยืนยันถือมา เมื่อทราบว่ามีผิดแล้ว จงกลับความเห็นที่ผิดนั้นเสีย ทำให้ถูกต้องไปใหม่ดังนี้ วันที่ทำได้เช่นนั้นจะเป็นวันแห่งความสดชื่นของพวกเราเหล่าพุทธบริษัท ในการที่จะได้แก้ไขความพลั้งพลาดในหนหลังเสีย ด้วยการกลับตัวให้เป็นคนดีต่อไปใหม่ ผู้ที่ได้ลัทธิรสปีติอันเกิดแต่การทำกรรมดีมีศีลเป็นต้นแล้ว จะรู้สึกว่ามีปีติอันเกิดแต่การทำกรรมดีนี้ ทำชีวิตให้สด

ชั้น และนำชวนเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ มาร่วมได้รับอย่างยิ่งทีเดียว.

15. หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

15.1 “ดูก่อนพราหมณ์^๑! ธรรมะ 4 อย่างเหล่านี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่กุลบุตรในปัจจุบัน คือ 1. ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นขยัน, 2. ความถึงพร้อมด้วยการรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้, 3. การคบเพื่อนที่ดีงาม, 4. การดำรงชีพโดยเหมาะสมไม่ให้ฟุ่มเฟือย หรือฝืดเคืองจนเกินไป.”

อรรถกัฏฏศร 23/294.

15.2 “ดูก่อนคฤหบดี^๒! ความสุข 4 อย่างที่คฤหัสถ์ผู้บริโภคนามพึงได้รับตามกาลตามสมัย คือ 1. สุขเกิดแต่การมีทรัพย์, 2. สุขเกิดแต่การได้ใช้จ่ายทรัพย์นั้น, 3. สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้, 4. สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ.”

จตุกกัฏฏศร 21/90.

15.3 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตระกูลที่ถึงความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลาย จะตั้งอยู่ไม่ได้นานเพราะฐานะ 4 อย่างอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ 1. ไม่แสวงหาสิ่งที่หาย, 2. ไม่ซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุด, 3. ไม่รู้จักประมาณในการใช้ทรัพย์สมบัติ, 4. ตั้งหญิงหรือชายผู้ทุศีลให้เป็นใหญ่(คือเป็นแม่เรือน พ่อเรือน).”

จตุกกัฏฏศร 21/336.

๑. ตรัสกับอุชชยพราหมณ์. ๒. ตรัสกับอนาถปิณจิกะ คฤหบดี

15.4 “ธรรมของผู้ครองเรือน 4 อย่างคือ 1. สัจจะความซื่อสัตย์ต่อกัน, 2. ทมะ ความรู้จักข่มจิตของตน, 3. ขันติ ความรู้จักอดทน, 4. จาคะ ความรู้จักให้ปันเผื่อแผ่.”

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค 15/316.

15.5 “ดูก่อนบุตรแห่งคฤหบดี ! สาวกของพระอริยเจ้าย่อมไม่เสพอบายมุข (ปากทางแห่งความเสื่อม) 6 อย่าง คือ 1. ดมน์น้ำเมา, 2. เทียวกลางคืน, 3. เทียวดูการเล่น, 4. เล่นการพนัน, 5. คบคนชั่วเป็นมิตร, 6. เกียจคร้านทำการงาน.”

สิงคาลกสูตร 11/196.

15.6 “ดูก่อนพราหมณ์^๑! ปากทางแห่งความเสื่อมแห่งโลกทรพย์ที่เกิดขึ้นแล้วมี 4 อย่าง คือ 1. ความเป็นนักแสดงหญิง, 2. ความเป็นนักแสดงสุรา, 3. ความเป็นนักแสดงการพนัน, 4. ความคบคนชั่วเป็นมิตร.”

จตุกกังกุตตร 21/296.

อธิบาย : ธรรมะเหล่านี้มีคำอธิบายชัดเจนอยู่ในตัวแล้ว เมื่อพิจารณาดูจะเห็นได้ว่า ถ้าผู้ครองเรือนศึกษาธรรมเหล่านี้ และปฏิบัติตามโดยมากแล้ว ก็เป็นอันหวังความสุขทางโลกได้ นี่แสดงถึงคำสอนทุกแง่ทุกมุมของพระพุทธเจ้า ซึ่งแบ่งเป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง คนปฏิบัติได้เพียงโลก ๆ ก็ได้รับความสุขอย่างโลก ๆ เป็นอันยอมรับว่าคนเราไม่เหมือนกัน ปฏิบัติได้สูงบ้างต่ำบ้าง จึงทรงสั่งสอนไว้ให้เป็นประโยชน์แก่คนทุกชั้น.

๑. ครัสกับสิงคาลมาณพ.

๒. ครัสกับอุชชยพราหมณ์.

16. หลักปฏิบัติ 3 ชั้น (ศีล, สมาธิ, ปัญญา)

16.1 “ดังได้สดับมา พระผู้มีพระภาค เมื่อประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์, ณ อัมพลัฏฐิการาชอุทยาน, ณ ปาวาทิกัมพวันเมืองนาลันทา ทรงสั่งสอนธรรมมีกถาส่วนมากแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) สมาธิ (การทำจิตให้ตั้งมั่น) ปัญญา (ความรอบรู้ตามเป็นจริง).”

มหาปรินิพพานสูตร 10/95.

16.2 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเธอศึกษาทั้งอริยศีลสิกขา ทั้งอริยจิตตสิกขา ทั้งอริยปัญญาสิกขา เธอก็จักละระคาะ โทสะ โมหะ ได้ เพราะละระคาะ โทสะ โมหะได้ ก็จักไม่ทำอกุศลกรรม จักไม่เสพบาปธรรม.”

ติกังคุตตร 20/296.

16.3 “นรชนผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีลแล้วเจริญสมาธิและปัญญา เป็นผู้มีสมาธิเพียร มีความรู้สึกรู้ตัว เห็นภัยในกิเลส ผู้นั้นจะพึงสาغرกษัตริย์(ทั้งภายในภายนอก) ได้”

ส. สภาด. 15/20.

อธิบาย: สิกขา คือข้อควรศึกษา 3 ชั้นอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เรียกว่า อนุบุพพปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติตามลำดับ) บ้าง เรียกว่าไตรสิกขาบ้าง และ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เรียกว่าอริยศีล อริยจิต อริยปัญญา บ้าง มีคำว่า อริ อยู่หน้าหมายถึงศีลสมาธิปัญญา

อย่างสูง หลักทั้ง 3 ข้อนี้ขัดเกลาช่างนอกเข้าไปหาช่างใน คือ
ศีลขัดเกลากามประพฤติกายวาจา สมาธิขัดเกลากิจ
ให้สงบระงับตั้งมั่น ปัญญาขัดเกลากามเห็นให้ถูกต้องตาม
เหตุผลที่เป็นจริง แม่รรคมืองค์ 8 ที่เป็นทางสายกลาง
เมื่อยกกล่าวก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{นี้}เอง ท่านแสดงความเกี่ยว
เนื่องกันเป็นต่อ ๆ ว่าศีลอบรมสมาธิ สมาธิอบรมปัญญาโดยลำดับ
จิตซึ่งปัญญาอบรมแล้วก็จะพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่ต้อง
หมักหมมอยู่ในสันดาน หนังสือวิสุทธิมรรค อันเป็นตำราทาง
พระพุทธศาสนาที่เป็นหลักฐานมีผู้นิยมนั้น ก็แต่งขึ้นตาม
หลัก 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{นี้} ศีล สมาธิ ปัญญา ที่
อบรมให้เต็มทีสัมพันธ์กันดุจเกลียวเชือก 3 เกลียว คือ นอกจาก
เมื่อเอามือจับย่อมกระทบทั้ง 3 เกลียวแล้ว ยังอำนวยผลคือความ
ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้ ถ้าเทียบด้วยบันได 3 ขั้นก็เป็นบันได
ที่จะส่งผู้ปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จหลุดพ้น อันเป็นข้อมุ่งหมาย
อย่างสูงทางพระพุทธศาสนา ท่านจึงเปรียบไว้น้ำาทะเลมีรส
เดียว คือรสเค็มฉันใด ธรรมวินัย^{นี้}ก็มีรสเดียวคือความหลุดพ้น
ฉันนั้น เมื่อปรารถนาความหลุดพ้นจึงควรอาศัยบันได 3 ขั้น
คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{นี้} เป็นเครื่องก้าวขึ้นไปสู่ความหลุดพ้น

17. หลักเรื่องอนัตตา

17.1 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! รูป (ร่างกาย) เวทนา (ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ ไม่สุข) สัญญา (ความจำ) สังขาร (เจตนา) วิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา หู เป็นต้น) ไม่ใช่ตน ถ้าเป็นตนก็ไม่พึงชำรุดทรุดโทรม และจะพึงได้ในสิ่งเหล่านี้ว่า จงเป็นอย่างนี้เกิดอย่างนั้นอย่างนั้นเลย สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา....ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุนี้แล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือดี ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา....”

อนัตตลักขณสูตร 17/82.

17.2 “เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (คือไม่ใช่ตัวตน) เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์.”

ธัมมบท 25/50.

อธิบาย : หลักพระพุทธศาสนา แย้งกับศาสนาพราหมณ์อย่างสำคัญ ตรงที่ศาสนาพราหมณ์สอน อัตตา หรือ อาตมัน ส่วนพระพุทธศาสนาสอนอนัตตา อัตตาหรืออาตมัน แปลว่า ตัวหรือตน ทางศาสนาพราหมณ์ถือ มี “ตนใหญ่” หรือ “ปรมาตมัน” เป็นตนสากล และมีตนย่อยคือชีวิตเฉพาะคนที่แยกมาจากตนใหญ่เรียกว่า “ชีวาตมัน” ส่วนทางพระพุทธศาสนายอม

รับว่าตนมีเพียงที่สมมติ หรือร้องเรียกกัน คือร่างกายจิตใจของแต่ละคน ก็สมมติเรียกว่าตนของผู้นั้น เช่นคำว่าตน เป็นที่พึ่งของตน แต่ไม่ให้ยึดถือเป็นจริงเป็นจัง สอนให้เห็นว่าที่สมมติเรียกกันนั้น ๆ ในที่สุดก็สลายแยกไปตามธาตุเดิมของมัน ถ้าเป็นตนจริงแล้ว ก็ควรจะบังคับบัญชาไม่ให้ปรวนแปร แก่เฒ่า หรือแตกสลายไปได้ดังปรารถนา แต่ก็บังคับบัญชาไม่ได้ มันคงปรวนแปรไปตามธรรมชาติของมัน. เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่ควรยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่หรือเป็นตัวตนของเรา เพื่อจะได้ไม่ต้องเศร้าโศกเสียใจ ในเมื่อสิ่งนั้นเสื่อมสลายไป. ในทางธรรมจรรยา การยึดถือว่าตนมีอยู่ถาวรไม่รู้จักสิ้น เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกว่าฆ่าคนประทุษร้ายคน ก็ไม่เป็นอันฆ่า เพราะตนไม่รู้จักตาย เป็นการผ่านไประหว่างธาตุต่อธาตุ เช่นมิดเป็นธาตุดิน ดัดศีรยะคนเป็นการผ่านไประหว่างธาตุดินน้ำเป็นต้นเลยเป็นเหตุให้เกิดการเบียดเบียนกันและมุนานะในทางผิคนอกจากนั้นยังเป็นเหตุให้ยึดถือติดอยู่ในตน เป็นคนถือตนเห็นแก่ตน. (ผู้ใคร่ศึกษามติทางพระพุทธศาสนาเรื่องอนัตตานิพิกคือนัตตลักขณสูตร (17/82) ท้ายโปฏฐปาทสูตร (9/248) จุฬสังกาสสูตร (12/422) และสังยุตต-นิกาย เล่ม 16,17,18) ในอนัตตลักขณสูตรมีข้อความย่อ ๆ ดังแปลไว้ข้างต้นแล้ว. ท้ายโปฏฐปาทสูตรทรงแสดงว่า คำว่า ตนนี้เป็นเพียงโลกสมัญญา โลกนิรุตติ โลกโวหาร โลกบัญญัติ ตถาคคยอมเรียกไปตาม แต่หาได้ยึดถือไม่ ในจุฬสังกาสสูตร แสดงการโต้ตอบอย่างละเอียดระหว่างสังกาสนิกรนถ์ผู้ยืนยันมติเรื่องอัตตา

กับพระพุทธเจ้าผู้ตรัสสั่งสอนเรื่องอนัตตา. ข้อที่กล่าวว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้น แสดงว่าไม่แต่ขั้น 5 คือร่างกายและจิตใจเท่านั้นที่เป็นอนัตตา แม้สิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขารมีปัจจัยปรุงแต่งก็ตาม เป็นวิสังขารไม่มีปัจจัยปรุงแต่งก็ตามล้วนเป็นอนัตตาไม่ใช่ตนทั้งสิ้น. ก่อนจะแนะให้เห็นว่าไม่ใช่ตนท่านแสดงเป็นลำดับมาว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นไม่ใช่ตน. ในกายจิตตสูตรสังยุตตนิกาย (16/114) พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนถือว่ากายเป็นตนยังดีกว่าเพราะกายยังตั้งอยู่ได้ปีหนึ่งบ้าง 2 ปีถึง 10 ปี 20 ปีเป็นต้นบ้าง แต่ถือจิตเป็นตนไม่ควรแท้ เพราะจิตเกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงชื่อว่าสอนให้ปล่อยวางไม่ยึดถืออะไรเป็นตนทั้งสิ้น เมื่อปล่อยวางได้ ก็เป็นเหตุให้ใจเป็นอิสระจากความยึดถือ. ในหนังสือ Sacred Books of the East เล่ม 49 หน้า 131 ตอนที่แสดงคำตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอาภารดาบส (แปลมาจากเรื่องพุทธจริตของอัสวโหมย) แสดงคำค้านของพระพุทธเจ้าต่อเหตุผลของอาภารดาบส (ผู้ถือลัทธิสงขยยะ) ว่า “เขตตัญญูหรือผู้รู้คืออาตมัน ซึ่งไม่มีกายนั้นจะต้องเป็นผู้รู้ หรือผู้ไม่รู้ได้อย่างไรหนึ่ง ถ้าเป็นผู้รู้ ก็จะต้องมีสิ่งที่ถูกรู้ ถ้ายังมีสิ่งที่ถูกรู้ก็ไม่หลุดพ้น หรือถ้าอาตมันนั้นถือกันว่าเป็นผู้ไม่รู้ เมื่อเป็นเช่นนั้นอาตมันที่นึกวาดภาพขึ้นนี้จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน แม้ไม่มีอาตมันเช่นนั้น ความไม่รู้ก็มีอยู่แล้ว เช่นในท่อนไม้หรือกำแพง, ทรายที่ยังไม่พ้นจากจำนวนเป็นต้น อาตมันก็ยังไม่เป็นอิสระจากลักษณะ

เพราะฉะนั้นเมื่อยังไม่พ้นจากลักษณะ ก็ยังกล่าวถึงความหลุดพ้นไม่ได้ ลักษณะกับเจ้าของลักษณะแยกจากกันออกจริง ๆ ไม่ได้ เหมือนเราไม่สามารถสังเกตเห็นไฟที่แยกออกจากรูปและความร้อนได้” นี่แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงคำนมดิวัตตาทหรืออาตมัน ที่ถือกันว่าเป็นที่สุดแห่งสิ่งทั้งปวงแล้วเป็นผู้รู้อยู่ ถ้ารู้ได้ก็ต้องมี “อะไร” ที่ถูกรู้ ถ้ายังมี “อะไร” ผูกพันอยู่ก็จะชื่อว่าพ้นไม่ได้ หรือถ้ากล่าวหาว่าอาตมันนั้นไม่รู้ อาตมันจะต่างอะไรกับท่อนไม้หรือกำแพงเล่า ตามลัทธิสาขชยะ เขตตัญญูหรืออาตมันมีอยู่ก่อนลักษณะ มาถูกผูกพันด้วยลักษณะในภายหลัง เมื่ออาตมันมีความหลุดพ้นอยู่ก่อนแล้วมาถูกขังได้อีกจะนับว่าเป็นความหลุดพ้นจริงจิงอะไรได้ ความเข้าใจนี้ยากหน่อย แต่ก็พอค่อย ๆ คิดพิจารณาได้. ตกลงว่าหลักอนัตตาของ พระพุทธศาสนาเป็นหลักสำหรับถอนความยึดมั่น ถือมั่นในตัวตน อันเป็นเหตุให้เกิดอหังการ (ความถือว่าเรา) มมังการ (ความถือว่าของเรา) อนึ่งตามโวหารของโลก ใครจะเรียกว่าตนหรืออะไรก็ตามใจเราก็พูดกับเขา^๕รู้เรื่อง คือยอมพูดตามสมมติบัญญัติ เป็นแต่ในการพิจารณาเหตุผลสอนใจ เราไม่ยึดถือตามสมมติ^๕นั้น.

18. หลักอริยสัจ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี่คือทุกขรียสัจ ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย ความเศร้าโศกคร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ คับแค้นใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง บรรดาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็^๕เป็นทุกข์

ประจวบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ พลัดพรากจาก
อารมณ์อันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ โดยย่อข้อ 5 ที่ยังยึดถืออยู่เป็น
ทุกข์”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี่คือทุกข์สมุทัย อริยสัจ (เหตุให้
ทุกข์เกิด) ได้แก่ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความคิด
ด้วยอำนาจความเพลิน ยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ กล่าวคือ ความ
ทะยานอยากในอารมณ์ที่ใคร่ 1 ความทะยานอยากมีอยาก
เป็น 1 ความทะยานอยากไม่มีไม่เป็น 1.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี่คือทุกข์นิโรธอริยสัจ (ความ
ดับทุกข์) ได้แก่ความดับโดยสิ้นความคิดไม่มีเหลือ ความ
สละ ความวาง ความปล่อย ความไม่อาลัยตัณหานั้นแล”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี่คือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริย
สัจ (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ได้แก่ทางมืองค์ 8 อันประ
เสริฐนี้แล กล่าวคือความเห็นชอบ 1 ความดำริชอบ 1 เจร-
จาชอบ 1 ทำการงานชอบ 1 เลี้ยงชีวิตชอบ 1 พยายามชอบ 1
ระลึกชอบ 1 ตั้งใจมั่นชอบ 1

“—ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็เมื่อใดแลปัญญาอันรู้เห็นตาม
เป็นจริงในอริยสัจ 4 เหล่านี้อันมีรอบ 3 มีอาการ 12 ดังกล่าวมา
นี้ของเราหมดจดแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้
ยิ่ง ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม——”

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 4/18. 18/528

๑. รอบ ๓ คือสังขญาณ ญาณรู้ตัวอริยสัจ ๑ กิจจญาณ ญาณรู้หน้าที่ที่ควรทำในอริย
สัจ ๑ กตญาณ ญาณรู้หน้าที่ที่ทำสำเร็จแล้ว ๑ เป็นไปในอริยสัจ ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒.

อธิบาย: เรื่องอริยสัจนี้ผู้เรียบเรียงได้เขียนคำอธิบายไว้ละเอียดแล้วในหนังสือเรื่อง “อริยสัจคืออะไร?” ฉะนั้น ในการนี้จะกล่าวเฉพาะที่เป็นปัญหา อริยสัจข้อต้นกล่าวถึงทุกข์ มองอะไรเป็นทุกข์ไปหมด แล้วก็แสดงเหตุให้ทุกข์เกิด แสดงความดับทุกข์ แสดงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์โดยลำดับ ดังนี้เป็นเหตุให้ผู้ไม่รู้พุทธปรัชญาที่เป็นฝรั่งบางคน หรือหลายคนลงความเห็น ว่า พระพุทธศาสนา มองในแง่ร้าย(Pessimistic)มีคำกล่าวถึงนักมองในแง่ร้ายหรือผู้ที่ตั้งสัพพัตถ์ขึ้นว่า นักทุนิยม(Pessimist)ไว้ว่า “เขาไม่สามารถช่วยตัวเองให้มองแง่ที่ดีงามของโลกได้” เราจะแก้เขาว่าอะไร? ตามความเห็นของผู้เขียนนักมองในแง่ร้ายนั้นได้แต่ดิโน่นดืโน่นหาได้ชี้แจงดีหรือวิธแก้ไขไว้ไม่. แต่ถ้าเราอ่านเรื่องอริยสัจดูให้ละเอียดเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ชี้เพียงทุกข์เท่านั้น หากชี้ให้รู้จักเหตุแล้วชี้ให้หาหนทางดับทุกข์พร้อมกันไป เป็นอันแสดงแง่ดีไว้ในขั้นที่สุด ผู้ศึกษาเรื่องอริยสัจจะไม่ต้องใจฝ่อหรือหดหู่เพราะเรื่องทุกข์ แต่จะรู้จักวิธหาคความสุขด้วยการศึกษาให้รู้ทุกข์พร้อมทั้งเหตุของมัน แล้วแก้ไขดับทุกข์นั้นด้วยข้อปฏิบัติอันมีเหตุผล คือ มรรคมีองค์ 8 ประการ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่มองในแง่ร้ายเลย หากสอนให้รู้จักแจ้งดีโดยกำจัดแง่ร้ายต่างหาก และเรื่องอริยสัจนี้ก็คือธรรมะอันประกอบด้วยเหตุผลพร้อมทั้งชี้ข้อปฏิบัติไว้อย่างสมบูรณ์นั่นเอง ทั้งนี้ว่าเป็นหลักสำคัญยิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วจึงกล่าวปฎิญาณพระองค์ว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

19. หลักนิพพาน

19.1 “พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่ายอดเยี่ยม.”

ธัมมบท 25/40.

19.2 “พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.”

ธัมมบท 25/42.

อธิบาย: ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ถ้าไม่รู้เรื่องอริยสัจ 4 ไม่รู้เรื่องนิพพาน ก็ควรเรียกได้ว่า ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา, อริยสัจ คือ เหตุและผล ส่วนพระนิพพาน คือ ธรรมที่พ้นไปจากเหตุผล. ถ้าจะเทียบด้วยการเดินทางไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง การเดินทางคือเหตุ การถึงคือผล แต่สถานที่ถึงนั้นไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ผล คราวนี้จึงมาถึงปัญหา เรื่องความหมายของพระนิพพาน คำว่านิพพานแปลว่า “ธรรมชาติที่ดับ” ก็ได้ คือเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ดับหมดไม่มีในนิพพานนั้น. แปลว่าธรรมชาติที่ออกจากต้นหาเครื่องร้อยรัดก็ได้ คือไม่มีต้นหาเครื่องร้อยรัดในนิพพานนั้น. ถ้าจะพูดให้เข้าใจง่ายเมื่อแปลนิพพานว่าดับ ก็หมายความว่าตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงที่สุด คนปฏิบัติตามหลักศีลธรรมย่อมดับความเดือดร้อนได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ คือปฏิบัติได้น้อยก็ดับได้น้อย ปฏิบัติได้มากก็ดับได้มาก ปฏิบัติได้ถึงที่สุดก็ดับได้เด็ดขาด กล่าวตามหลักอนัตตาแล้ว พระนิพพานเป็นอนัตตาคือไม่เป็นตัวตนเพราะถ้าเป็นตัวตนก็ยังไม่หลุดพ้นเพราะยังไปติดอยู่ที่ตัวตน เหมือนอย่างว่าไฟดับ ต้องไม่มีตัวตนของไฟ ถ้ายังมีตัวตน

ของไฟเราก็เห็นได้ และไม่เรียกว่าไฟดับ ตั้งปัญหาต่อไปว่าถ้าพระ
นิพพานหมายถึงธรรมชาติที่ดับแล้ว พระนิพพานก็ไม่มีนั้น
เอง แก้วว่า พระนิพพานไม่ได้หมายถึงดับตัวเอง หากหมายถึงว่า
เพลิงกิเลส เพลิงทุกข์ดับไป เปรียบเหมือนไฟดับไป แต่สภาพที่
ดับยังมีอยู่หรือโรคหายแล้ว ความไม่มีโรคมียู่ ถามว่าพระ
นิพพานเป็นสภาพที่เข้าใจยาก เป็นสภาพที่ดับ จะว่าเป็นสุขอย่าง
ไรกัน จะเอาอะไรมารู้ว่าเป็นสุข ตอบว่าเราเคยชินอยู่แต่ความสุข
โลก ๆ ที่ต้องอาศัย ตา หู เป็นต้น เป็นสื่อให้รู้จึงเข้าใจว่าความ
สุขนั้นมีได้ด้วยความรู้สึกลักษณะเดียว แท้จริงพระนิพพานไม่มี
สุขชนิดโลก ๆ เพราะสุขอย่างโลกยังเกิดได้ดับได้ แต่สุขอย่าง
นิพพานหมายถึงว่าไม่มีทุกข์ คือพ้นเขตของทุกข์นั่นเอง และที่
เรียกว่าสุขนั้นก็ขอยืมคำพูดในทางโลกไปเรียกเท่านั้น ความข้อนี้
เป็นของรู้ได้จำเพาะตนผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติไปให้ถึงที่สุดแล้วจะไม่
เถียงกันเลย ถ้าต้องการพิสูจน์ว่าพระนิพพานเป็นสุขอย่างไรก็ปฏิบัติ
ตามมรรคมรรค 8 หรือตามศีลสมาธิปัญญาเถิด เปรียบเหมือน
การอ่านหนังสือออกมีสภาพเป็นอย่างไรถ้าหัดอ่านจนออกแล้วจะ
รู้เอง หรือเปรียบเหมือนการพูดกันถึงเมือง ๆ หนึ่งว่าเป็นอย่าง
นั้นอย่างนี้อย่างไรก็ไม่ชัดเจนเหมือนไปให้ถึงเห็นประจักษ์ด้วยตน
เอง ยิ่งพระนิพพานเป็นโลกุตระพ้นจากโลก เราขี้มั่วคำในทาง
โลกมาบัญญัติก็คงไม่ตรงแท้เหมือนคนที่พยายามอธิบายว่าสีขาว
เป็นอย่างไรให้คนจักษุบอดแต่กำเนิดฟัง คนจักษุบอดไม่เคยเห็นสี
ใด ๆ เลย แม้จะอธิบายให้ฟังอย่างไรก็เข้าใจไม่ได้ เช่นอธิบายว่า

สีขาวนั้นเหมือนกระดาศ เขาก็คงเข้าใจว่าสีขาวนั้นคือสิ่งที่เป็น
แผ่น ๆ หรือสีขาวนั้นคือที่ไม่ดำ เขาก็ไม่รู้อีกว่าไม่ดำนั้นเป็น
อย่างไร เพราะแม้สีดำเขาก็ไม่รู้จัก แต่ถ้ามีหมอที่ดื่กรษาคาเขา
หายสามารถแลเห็นได้ พอชี้ให้ดูว่านี่คือสีขาวก็ไม่ต้องอธิบายกัน
ต่อไปอีก เขาเข้าใจได้ทันที. แย้งต่อไปว่าพระนิพพานถ้าไม่
มีความสุขอย่างโลก ๆ ไม่มีหนัง ไม่มีละคร หรือความ
สนุกสนานอะไรแล้ว ก็ดูไม่น่าปฏิบัติเพื่อบรรลุเลย. ก็ว่าถ้าเรา
เอาความรู้สึกอันเคยชินมาตัดสินแล้วก็เป็นเช่นนั้น แต่ถ้าถอย
ใจออกไปมองห่าง ๆ ดูบ้าง ก็พอจะเห็นได้ เช่นนอนกินอุจจาระ
เอร็ดอร่อย ถ้าเอาความชินของนอนมาวัด มันก็จะเห็นเป็น
ว่า ในที่ใดไม่มีอุจจาระให้กิน ในที่นั้นไม่มีความสุข หรือ
สุนัขชอบกินซากศพ ชอบคลุกเกลือกน้ำเหลือง หรือสิ่งของที่เน่า ๆ
ถ้าเอาความเคยชินของสุนัขมาวัดแล้ว มันกลับเห็นว่าการที่
มนุษย์มาหลงคมน้ำอบนั้นเป็นการโง่ เราลองเอาสำลีชุบน้ำอบให้
มันดมมันจะเบนจุมกหนี แต่ถ้ามันถอยใจให้สูงมากขึ้นกว่านั้น
ได้ มันก็จะเห็นได้ว่าความสุขที่มันหลงติดอยู่นั้นเป็นของต่ำช้า
และน่ารังเกียจสำหรับมนุษย์ คราวนี้ในหมู่มนุษย์เรา เราเอาความ
เคยชินของเราวัด เราก็ตจะเกณฑ์ให้พระนิพพานดี ต่อเมื่อมีสุข
อย่างที่เราเคยประสบในมนุษย์ ถ้าเราถอยใจให้สูงกว่าเดิมมองดู
อย่างทีพระพุทธรเจ้าและพระสาวกทั้งหลายของพระองค์มอง
บ้าง เราก็ตจะรู้จักตัวเองดีขึ้น เหมือนเมื่อเรามีอายุมากแล้วหัวเราะ
เยาะเด็ก ๆ ที่เล่นตุ๊กตา เล่นขายของ เล่นร่อนรูปว่าไม่สนุกอะไร

เลยฉะนั้น. ในชั่วชีวิตของเราเองนี้ ความรู้สึกเป็นสุขยังมีต่าง ๆ กันตามวัยตามอายุ เพราะฉะนั้น จึงควรศึกษาเรื่องพระนิพพาน ด้วยใจอันสูง เพื่อยกระดับของเราให้ขึ้นสู่ระดับของพระพุทธเจ้า.

20. หลักความไม่ประมาท, ปัจฉิมโอวาท

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บัดนี้เราเตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด.”

มหาปรินิพพานสูตร 10/180.

อธิบาย: พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องความไม่ประมาทเป็นพระโอวาทสุดท้าย ในที่อื่นทรงสั่งสอนว่ากุศลธรรมทั้งหมดรวมลงในความไม่ประมาท เหมือนรอยเท้าสัตว์เดินดินต่าง ๆ รวมลงในรอยเท้าช้างฉะนั้น ความไม่ประมาทจะเป็นเหตุให้เราเตือนใจ ตามคำสอนที่ทรงเตือนไว้ว่า “วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่” เราจะได้หมั่นพิจารณาดูตน และหาโอกาสเพิ่มพูนคุณงามความดี ละความชั่วให้ลดน้อยลง ความไม่ประมาทจะเตือนไม่ให้เราลืมนั่นเห็นเป็นจริงเป็นจังกับชีวิตโลก ประหนึ่งว่าจะดำรงอยู่ได้ชั่วกับปีกัลป์ ในที่สุดทุกคนจะต้องจบลงด้วยความตาย ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ก็จะเปลี่ยนมือไปเป็นของคนอื่น ที่ดินที่เรานึกว่าเป็นของเรา แต่ถ้าเราจะกลายเป็นเจ้าถ่านผึ่งเรียงรายอยู่บนพื้นดินนั้น หรือบางทีหากจะเก็บไว้ในโกศเล็ก ๆ เหมือนของเด็กเล่นแต่

ไม่มีใครอยากจับต้องและเป็นทีหวาดกลัวของเด็ก ๆ เมื่อทุกคน
จะต้องถึงที่สุดเหมือน ๆ กันเช่นนี้ ในขณะที่มีชีวิตอยู่จึงควรตั้ง
อยู่ในความไม่ประมาท ถือเอาสาระจากชีวิตที่เน่าเปื่อยไม่มีสาระ
นี้ไว้ให้ได้ด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดี บำเพ็ญประโยชน์ตน
ประโยชน์ท่าน ให้สมบูรณ์เถิด.

